

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Diplomsko delo
visokošolskega programa

**PRIMERJALNI PRIKAZ PRAVNE UREDITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC
PO REPUBLIŠKIH USTAVAH (1947, 1963, 1974) IN PO USTAVI
REPUBLIKE SLOVENIJE**

Klemen Gabršček

Ljubljana, november 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Diplomsko delo
visokošolskega programa

**PRIMERJALNI PRIKAZ PRAVNE UREDITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC
PO REPUBLIŠKIH USTAVAH (1947, 1963, 1974) IN PO USTAVI
REPUBLIKE SLOVENIJE**

Kandidat: Klemen Gabršček
Številka indeksa: 04025738

Mentor: Izr. prof. dr. Rudi Kocjančič

Ljubljana, november 2008

POVZETEK

Republika Slovenija je pri ureditvi varstva človekovih pravic prehodila zanimivo razvojno pot. Za prvo ustavo (tako federalno kot tudi republiško, ki je sledila kasneje) je značilen popoln razkol s staro ureditvijo Kraljevine Jugoslavije, kar kaže na popoln prelom s starim političnim sistemom.

Ustavi iz let 1963 in 1974 je zaznamovalo samoupravljanje kot izrazito samosvoja ureditev družbenih odnosov, ki je z posebnim odnosom med delegatom in volilcem močno posegla v ustaljene družbene odnose- tudi na področju človekovih pravic

Ustava iz leta 1991 pomeni ureditev področja človekovih pravic v skladu z evropsko tradicijo, v kateri so človekove pravice ne le garantirane, pač pa so njihove kršitve tudi pravno sankcionirane.

Pri razvoju je mogoče opaziti nekaj posebnosti, ki so močno zaznamovale razvoj področja človekovih pravic. Prva od posebnosti, je relativno pogosto spreminjanje ustave pa tudi spreminjanje mehanizmov, namenjenih zaščiti človekovih pravic in svoboščin.

Druga posebnost je razkorak med zapisanim in dejanskim. Če je skupna točka ustav iz leta 1947, 1963 in 1974 razmeroma dobro varovanje človekovih pravic na načelni ravni, pa je bila dejanska zaščita pravic bistveno slabša, saj je navedeno obdobje zaznamovalo veliko število kršitev osnovnih človekovih pravic.

Tretja posebnost pa je vpliv ustav iz leta 1963 in 1974 na ustavo iz leta 1991. Vse to priča, da so bila določena področja v teh ustavah urejena dovolj kakovostno, da so se prenesla tudi v ustavo, za katero velja, da je področje človekovih pravic urejeno na zavidljivo visoko ravni. Obenem ustava iz leta 1991 tudi ponuja učinkovite mehanizme za zaščito pravic in svoboščin.

Ključne besede: človekove pravice in svoboščine, ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, varovanje človekovih pravic, ustavno pravo, ustava Ljudske republike Slovenije, ustava Socialistične republike Slovenije, ustava Republike Slovenije

SUMMARY

Development of human rights and freedoms in Slovenia has several fairly distinctive phases. First constitution (constitution of Federal People Republic of Yugoslavia as well as constitution of People Republic of Slovenia) was adopted in order to achieve full and complete discontinuation with Kingdom of Yugoslavia.

Constitutions from 1963 and 1974 introduced self-management as third option between socialism of Soviet type and capitalism. This »third way« offered some very unique solutions, which were codified in the Constitution. Human rights and freedoms are no exception.

Constitution of 1991 brings western standards to the field of human rights and freedoms definition and protection. However, there are some striking similarities between previous constitutions and constitution of 1991.

Development of human rights and freedoms in Slovenia can also be identified by several particularities. First such particularity are relatively common constitutional changes, which also influenced human rights and freedoms as well as protective mechanisms.

Second particularity is disparity between constitutional definition of human rights and actual realisation and protection of said rights. Between 1945 and 1990 serious violations of human rights and freedoms took place.

Third particularity is influence of Constitutions from 1963 and 1974 on Constitution from 1991. This influence is proof that certain solutions in said constitutions were adequate enough to be carried over to the Constitution from 1991, which has very high standards of the human rights and freedoms. Furthermore, Constitution from 1991 offers effective mechanisms of human rights and freedoms protection and enforcement.

Key words: human rights and freedoms, Federal People's republic of Yugoslavia, Socialist federal republic of Yugoslavia, Republic of Slovenia, constitution

KAZALO

POVZETEK	I
SUMMARY	IV
1 UVOD	1
1.1 IZHODIŠČE DIPLOMSKEGA DELA.....	1
1.2 NAMEN IN CILJI DIPLOMSKE NALOGE	1
1.3 METODE DELA.....	2
1.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA	2
2 DRŽAVA KOT OKVIR IZVAJANJA IN GARANT ČLOVEKOVIH PRAVIC	4
3 POJEM ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	7
3.1 TEORETIČNA IZHODIŠČA.....	7
3.2 PRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC.....	10
4 USTAVA LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1947	11
4.1 TEMELJNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	13
4.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	14
4.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	16
4.4 EKONOMSKE IN SOCIALNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE	18
4.5 PRAVICE NARODNIH MANJŠIN	19
4.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	20
5 USTAVA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1963	21
5.1 TEMELJNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	22
5.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	23
5.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	25
5.4 SOCIALNE IN EKONOMSKE PRAVICE IN SVOBOŠČINE	27
5.5 PRAVICE NARODNIH MANJŠIN	28
5.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	29
6 USTAVA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1974	30
6.1 TEMELJNE ČLOVEKOVE PRAVICE.....	31
6.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	32
6.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	34
6.4 EKONOMSKE PRAVICE IN SVOBOŠČINE	35
6.5 PRAVICE NARODNIH MANJŠIN	38
6.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	39
6.6.1 Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin	39
7 USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1991	41
7.1 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE.....	41
7.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	43
7.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	45
7.4 GOSPODARSKA IN SOCIALNA RAZMERJA.....	47
7.5 PRAVICE NARODNIH SKUPNOSTI	49
7.5.1 Romska narodna skupnost.....	50
7.5.1.1 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji	50
7.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	51
7.6.1 Sodno varstvo človekovih pravic in svoboščin.....	51
7.6.2 Ustavnosodno varstvo	52
7.6.3 Mednarodno varstvo človekovih pravic in svoboščin	53

7.6.3.1 Svet Evrope in Evropsko sodišče za človekove pravice	53
7.6.3.2 Varstvo človekovih pravic in Evropska unija	54
7.6.4 Varuh človekovih pravic.....	54
8 KRŠITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN 1945-1990	56
9 ZAKLJUČEK.....	59
LITERATURA.....	62
VIRI	63
IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA	64

1 UVOD

1.1 IZHODIŠČE DIPLOMSKEGA DELA

Pričujoče diplomsko delo z naslovom PRIMERJALNI PRIKAZ PRAVNE UREDITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC PO REPUBLIŠKIH USTAVAH (1947, 1963, 1974) IN PO USTAVI REPUBLIKE SLOVENIJE je napisano z namenom, da vzpostavi pregled razvoja in razumevanja človekovih pravic na ozemlju Republike Slovenije.

Namen diplomskega dela je osvetliti razvoj koncepta človekovih pravic ter njegove ustavne ureditve na območju (Socialistične) Republike Slovenije v obdobju 1947 – 1991. Če gledamo širše, lahko identificiramo nekaj zunanjih impulzov, ki so zanimivi tudi mednarodno primerjalno: nastanek Ljudske republike Slovenije kot dela Federativne ljudske republike Jugoslavije, takrat še trdno na strani Stalina, kar je močno vplivalo na ustavno prakso; razkol z Informbirojem ter iskanje tretje poti (med tržnim kapitalizmom ter socializmom sovjetskega tipa); uvedba samoupravljanja kot odgovora na razvojne izzive ter končno razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije ter osamosvojitve ter mednarodno priznanje Republike Slovenije. Skratka: Slovenija je prehodila zanimivo pot od državne ureditve stalinističnega tipa do tržne demokracije. Temu razvoju so seveda sledili tudi pravni akti, še posebej ustava kot najvišji vir pravnih norm.

1.2 NAMEN IN CILJI DIPLOMSKE NALOGE

Osnovna namen diplomskega dela je identifikacija posameznih faz v razvoju in razvoja razumevanja koncepta temeljnih človekovih pravic in svoboščin na področju Republike Slovenije.

Glavna teza diplomske naloge (ob upoštevanju dejstva, da je ustava dokument časa, na katero ima ključni vpliv socialna in politična klima ob sprejetju, kakor tudi željeni cilji, ki naj jih novo sprejeta ustava doseže) je, da je razvoj konstitucionalizma v Republiki Sloveniji na področju človekovih pravic s sprejemom ustave RS leta 1991 ujel mednarodne standarde na področju zaščite človekovih pravic v Evropi in svetu.

Diplomsko delo se bo zvezne ustave in ostalih predpisov dotaknilo zgolj v taki meri, da bo omogočen celosten prikaz problematike, posebno v luči osvetlitve ravni samostojnosti urejanja posameznih področij, ki jo je federacija podelila zveznim republikam. Izjemo bomo storili zgolj pri sovjetski ustavi iz leta 1936, saj je primerjava z ustavo LRS iz leta 1947 zanimiva pa tudi širše izjemno pomembna. Podrobnejših primerjav z ustavami drugih (predvsem federalno urejenih) držav ne bomo izvajali, saj bi to pomenilo preveč obširno razdelavo teme in posledično preveliko deviacijo od naslova diplomskega dela.

1.3 METODE DELA

Pri delu se nismo srečevali z bistvenimi težavami. Starejše izdaje Uradnih listov so dostopne v arhivskih ustanovah, novejša pa je mogoče najti tudi na medmrežju. Tovrstna dostopnost gradiva, ki smo ga potrebovali za diplomsko delo je namreč razvrščeno pregledno, izjemno lahko dostopno in močno olajša, pospeši ter tudi poceni raziskovanje.

Zgolj drobno težavo pri raziskovanju pa je predstavljal tudi socialistični in še posebej samoupravni novorek, ki je zahteval nekoliko več raziskovalnega dela.

1.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA

Prvi del je namenjen kratkemu prikazu teoretične utemeljitve pojmov državne organizacije ter temeljnih človekovih pravic. Ti pojmi so namreč tako prepleteni, da se jim preprosto ne moremo izogniti, poleg tega pa problematika zahteva vsaj površen pregled načinov delovanja mehanizmov, s katerimi država zagotavlja, pa tudi krši, človekove pravice.

V drugem delu sledi analiza ureditve človekovih pravi v ustavah iz leta 1947, 1963 ter 1974 ter 1991. Pri tem si bomo ogledali tudi mehanizme varstva človekovih pravic, kot jih predvidevajo ustavne ureditve iz posameznega obdobja. Glede na naravo varovanja človekovih pravic se ne bomo mogli izogniti niti analizi področne zakonodaje, saj ustave pogosto prelagajo breme podrobnejše ureditve na podrejene zakonske akte.

V tretjem delu diplomskega dela bomo sintetizirali pridobljene ugotovitve s ciljem poiskati odgovor na vprašanje, ali je mogoče najti, identificirati ter opredeliti kakovostne izboljšave posameznih ustav iz posameznega obdobja. Pri tem bomo posebej posvetili pozornost naslednjim vprašanjem:

- ali je pri področju človekovih pravic prišlo do kakovostne in količinske spremembe pri posamezni ustavi ali je nova ustava predvidevala nove mehanizme za njihovo zaščito;
- ali je pri mehanizmih zaščite človekovih pravic prišlo do kakovostnih in količinskih sprememb.

Odgovor na ta vprašanja se zdi posebej pomemben v luči razumevanja človekovih (pravzaprav pa tudi katerihkoli) pravic, saj so le pravice, ki imajo zagotovljeno pravno varstvo, tudi uresničljive pravice.

Zaključek bo pomenil sintezo in hkrati ponudil vpogled v prihodnost razvoja pričakovanega razvoja človekovih pravic in svoboščin, saj lahko pričakujemo, da bo klasični katalog človekovih pravic doživel dopolnitve, ki jih bodo zahtevale spremembe v socialnem okolju (sprememba definicije družine), napredek znanosti

(npr. kloniranje ter napredne oblike zdravljenj bolezni) ter tudi ekološke oziroma podnebne spremembe.

2 DRŽAVA KOT OKVIR IZVAJANJA IN GARANT ČLOVEKOVIH PRAVIC

Pojem človekovih pravic je neločljivo in eksistencialno povezan z državno organizacijo, zato si bomo v uvodu v tematiko ogledali nekaj osnovnih pojmov, ki bomo pomagali pri razumevanju problematike. Temeljne človekove pravice in svoboščine so namenjene zaščiti posameznika pred samovoljo države in državnih organov kot subjektov, ki imajo na svoji strani bistveno večjo moč (v obliki sredstev prisile, s katerimi posameznika bolj ali manj arbitrarno silijo h kakemu ravnanju ali njegovi opustitvi), pred katerimi se posameznik zelo težko, če sploh, obrani. Ena od glavnih civilizacijskih pridobitev je gotovo državna organizacija¹, ki jamči spoštovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin.

Prav zato je pravna ureditev tega področja gotovo izjemno pomembna. V novejšem času je druga svetovna vojna predstavljala prelomnico, saj je zaradi svoje totalnosti pomenila največjo kršitev mednarodnega prava in človekovih pravic. Brutalnost druge svetovne vojne ter pojav mednarodnih in nadnacionalnih političnih organizacij (Organizacija združenih narodov, Evropska unija, Svet Evrope idr.) sta prispevala k temu, da so človekove pravice – vsaj na verbalni ravni - v središču mednarodne pozornosti.

Brez pretiravanja torej lahko rečemo, da je značilnost moderne države ustavno zajamčeno varstvo človekovih pravic, ki je mednarodno primerljivo, sistematično in učinkovito.

Z učinkovitim varstvom temeljnih človekovih pravic je prav gotovo tesno povezan pojem pravne države. Po Mavčiču je zveza med pojmom izjemno tesna, saj je konstitutivni element pravne države med drugim tudi garancija temeljnih pravic (ustavno varovanih temeljnih pravic) (povzeto po Mavčič, 2002, str. 5). S pojmom pravne države je neločljivo povezan tudi pojem ustavne države, v kateri je ustava najvišji pravni akt: »ideja konsitucionalizma združuje načelo tako supremacije ustave kot tudi načelo da morajo biti akti parlamenta v skladu z ustavnimi določbami« (Mavčič, 2002, str. 9).

Vsekakor pa ima pojem človekovih pravic in svoboščin smisel samo v demokratično organizirani državi. Čeprav na tem mestu ne bomo posegali v teorijo političnih sistemov, pa je za popolnost prikaza vendarle potrebno omeniti temeljno razlikovanje med oblikami političnih sistemov. Govorimo seveda o distinkciji med demokratično in avtokratično državo. Kot demokratično državo razumemo državno organizacijo, kjer »je razmerje med državno organizacijo in družbo ustavnopravno institucionalizirano« (Kušej et al., 1996, str. 49).

¹ Razumevanje države kot prepleta ozemlja, prebivalstva in organizacije prisiljujoče javne oblasti, ki ima preko pravne ureditve izključno oblast (povzeto po Perenič 23), je za naš namen preohlapna. Za razumevanje problematike varstva človekovih pravic je primernejša opredelitev države kot središča političnega dogajanja, ki politiki nudi najprimernejši okvir za uresničevanje določenih ciljev, ki se vrednostno razlikujejo, odvisno od državne ureditve. (povzeto po Kušej et al., 1996, str. 29).

Že sama definicija nam pove, da je pri razvrščanju političnih sistemov potrebna velika previdnost. V 20. stoletju je bil namreč pojem demokracije mnogokrat zlorabljen, saj je velika večina totalitarnih držav v ustavah poudarjala svojo demokratično naravo: avtokratična (fašistična, nacionalsocialistična, stalinistična) država zbuja vsaj videz demokratičnosti in in spoštovanja temeljnih človekovih pravic. (Kušej et al., 1996, str. 53). Pri tem nam razvrščanje držav olajša pogled na strukturo odločanja, saj je »nosilec totalitarne ideologije voditeljsko organizirana monopolna politična stranka, ki obvladuje mehanizem državne oblasti«. (Kušej et al., 1996, str. 53) Neredko pa je na vrhu piramide zgolj en človek - veliki vodja. V 20. stoletju je zglede tovrstne državne ureditve na pretek.

Pri analizi političnih sistemov (kot bomo to videli tudi v nadaljevanju) je torej potrebna posebna previdnost. V prvi vrsti je potrebno izločiti ideološki balast (ki tudi v demokracijah zahodnega tipa ni popolnoma odsoten), ter poleg analize določil ustave in zakonov poiskati tudi dejanske mehanizme izvajanja oblasti², ki nam razkrijejo pravo naravo državne ureditve.

Dva mehanizma, ki ločijeta državne sisteme med seboj, sta za naš prikaz še posebej pomembna: »za demokracijo so značilni vsi tisti sistemi oblasti, ki tudi de facto vključujejo ustrezen sistem zavor in ravnovesij med posameznimi vejami državne oblasti« (Kušej et al., 1996, str. 53). Druga značilnost, s katero se ukvarja tudi to diplomsko delo, pa so človekove pravice in temeljene svoboščine, s katerimi je določen pravi okvir, v katerem so ljudje dejavni in v katerem ljudje vplivajo na državno organizacijo (povzeto po Kušej et al., 1996, str. 53)

Varstvo človekovih pravic je izjemno kompleksen pojem. Eden od vidikov te kompleksnosti je tudi raznovrstnost zaščitnih mehanizmov. Pomemben način zaščite pred samovoljo državnih organov je način organiziranja državnih oblasti. Organiziranje razmerij med vejami oblasti je za varstvo človekovih pravic še posebej pomemben.

Distinkcija med sistemom ločitve na veje oblasti (ki zagotavlja že omenjeni sistem ravnovesij in zavor) ter sistemom enotnosti oblasti je za varstvo pravic izjemnega pomena. Značilnost prvega je ločevanje na zakonodajno, izvršilno in sodno, značilnost drugega pa je načelo supremacije skupščine. V skupščinskem sistemu je namreč »skupščina tista, ki sprejema ključne politične in pravne odločitve. Izvršilnoupравни organi so na te odločitve vezani, so jim podrejeni in so dolžni skrbeti, da se v družbeni praksi tudi izvajajo.« (Pavčnik et al., 2006, str. 103)

Seveda pa sam skupščinski sistem ni inherentno nedemokratičen; kot to kaže švicarski primer. Nedemokratičnega ga naredi politična praksa. Tudi za Slovenijo je relevantna ugotovitev, da je bil »skupščinski sistem uveljavljen v političnih sistemih, ki niso temeljili na ustrezni kulturni, ekonomski in politični konkurenčnosti.« (Pavčnik et al., 2006, str. 103) Z drugimi besedami, skupščinski sistem so uporabljale države z monistično strankarsko ureditvijo, kjer je ena in edina stranka za izvrševanje

² Poudarjamo, da tudi demokratične države poznajo določene odklone. Predvsem partitokracija pomeni razvrednotenje vloge zakonodajnega telesa.

sprejetih odločitev potrebovala oblastni mehanizem brez samostojnosti, ki je zgolj skrajno poslušni izvrševalec sprejetih odločitev, ki so bile sprejete drugje, skupščina pa jih formalno potrjuje. Pavčnik opozarja, da je v socialističnih izpeljavah skupščinskega sistema uveljavljeno izjemno škodljivo načelo, saj je skupščina obenem tudi izvršilno telo. (Povzeto po Pavčnik et al, 2006, str. 103). Seveda ni presenetljivo, da je organizacija socialističnih skupščinskih sistemov težišče odločanja pri osrednjih organih monopolne politične stranke in pri izvršilno upravnih organih, ki so pogosto le njena transmisija. (Povzeto po Pavčnik et al, 2006, str. 103)

Povedno je, da je edina moderna država, ki ima delujoč in demokratičen sistem enotnosti oblasti, Švica. Če se zadovoljimo s površno ugotovitvijo, da sta sovjetski in jugoslovanski način skupščinskega sistema doživela popoln neuspeh, pa vsaj na grobo pogledajmo, zakaj je Švica sijoč primer uspešnosti tega modela. Po Pavčniku je glavni element uspešnosti švicarskega sistema organska vezanost na Švico in njen specifičen razvoj (predmeščanska tradicija, odsotnost absolutne monarhije) (glej Pavčnik et al, 2006, str. 103).

3 POJEM ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Če smo si v prejšnjem poglavju ogledali osnoven okvir, ki ga predstavlja država, pa si pogledjmo še teoretično osnovo človekovih pravic, ki bo kasneje omogočila analiziranje področja.

3.1 TEORETIČNA IZHODIŠČA

Razvoj področja človekovih pravic lahko precej jasno sledimo od grškega polisa, razvoja na britanskem otočju (Magna Charta, Petition of Rights) pa tja do francoske buržoazne revolucije (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 100). Pomembna lastnost, ki je vidna že od začetka, je individualnost teh pravic. To pomeni, da so te pravice podeljene posamezniku kot individualni osebnosti (kot je bil na primer državljani atenskega polisa, ne pa tudi atenski sužnji). Individualnost človekovih pravic pa je tudi odgovor na vprašanje, zakaj človekove pravice v sistemih, utemeljenih na kolektivizmu, niso niti ustrezno priznane, niti ustrezno zaščitene.

Na tem mestu bomo zgodovinski razvoj človekovih pravic prekinili, saj bi podrobnejše preučevanje zasedlo preveč prostora. V nadaljevanju bomo sicer omenili še nekaj pomembnejših dokumentov, ki so pomenili mejnik v razvoju varovanja človekovih pravic.

Moderne države imajo človekove pravice po večini kodificirane v ustavah z izjemo Velike Britanije, kjer pisane ustave v klasičnem smislu nimajo. Pri urejanju področja človekovih pravic zakonodajalec izhaja iz neke politološko – filozofske osnove, ki tvori osnovni okvir uresničevanja ciljev, ki jih je politika zastavila (primerjaj z opombo 1). V zgodovini so se izkristalizirale tri dominantne politološko – filozofske osnove:

- Teorija o naravnih pravicah, ki izhaja iz del J. Lockeja in J.J. Rousseauja. Ta teorija izhaja iz klasične liberalne misli, kjer je človek z določenimi neodtujljivimi svoboščinami že rojen, naloga država pa je, da zagotovi uresničevanje teh svoboščin.
- Državnopravna in pozitivistična teorija izhaja iz osnove, da je zakon prvi in temeljni akt svobode. Položaj posameznika določa razmerje med posameznikom in družbo; to pomeni, da zakon lahko omeji določene svoboščine.
- Marksistična teorija: svoboščine kot del družbenih odnosov pomenijo prispevek k borbi za emancipacijo od odtujenih sil³, zato poleg klasičnih pravic pozna tudi nekaj novih pravic. (Povzeto po Rupnik et al., 1994, str. 63)

Danes je v svetu najbolj uveljavljena naravnopravna teorija, katere prvi pomembni dokument je že omenjena Deklaracija o pravicah človeka in državljana. Njen izvor v

³ Marksistično pojmovanje pomeni negacijo idealistično pojmovanje človekovih pravic, kot jo je narekoval racionalizem 17. in 18. stoletja. Po marksističnem pojmovanju družbena ureditev izvira iz topnje razvitosti družbenoekonomske in družbenopolitične ureditve. (povzeto po Krivic, 1978, str. 260)

naravnopravnih načelih, je viden že v naslovu, tekst preambule pa to še dodatno potrdi (»predstavniki francoskega ljudstva, konstituirani v narodno skupščino so... ..sklenili, da v svečani deklaraciji razglasijo naravne, neodtujljive in svete človekove pravice« (Deklaracija o človekovih pravicah). Nekoliko drzno lahko rečemo, da Deklaracija določa klasični katalog človekovih pravic in svoboščin. Dokument je relativno kratek, saj poleg preambule premore zgolj 17 členov. Vsebino je mogoče razdeliti v nekaj zaključenih sklopov:

- Kot temeljna določila izstopajo 1, 2 in 4 člen, ki utemeljujejo naravnopravno izhodišče Deklaracije. Kot naravne in nezastarljive pravice določa pravico do svobode, lastnine, varnosti in upora proti zatiranju. Svoboda je opredeljena na dva načina: svoboda napram drugim ter razmerje države do človeka (povzeto po Kocjančič, et al., 1998, str. 102)
- Ekonomske pravice so opredeljene takoj na drugem mestu, kot nedotakljivo in sveto, ki je ni mogoče odvzeti, razen pri pogoju očitne, z zakonom prepoznane javne potrebe. To ni presenetljivo, če vemo, da je to klasično meščansko pojmovanje lastnine (povzeto po Kocjančič, et al., 1998, str. 103)
- Osebnostne pravice Deklaracija določa v odnosu do države. Vključujejo omejitve državne samovolje, enakost pred zakonom, določila, ki varujejo obdolžence v kazenskem postopku. Posebej pomembna so določila, ki varujejo svobodo prepričanja in svobodo misli.
- Pomenljivo je, da Deklaracija vsebuje tudi nekatera določila o državni ureditvi, predvsem tista, ki se tičejo odgovorne oblasti, ki je pod nadzorom javnosti. Sem spadajo predvsem določila, ki urejajo korist vseh, pravično in nadzorovano taksacijo ter odgovorno rabo javnih sredstev. Deklaracija nadalje navaja izjemno pomembno določilo o delitvi oblasti ter varstvu pravic. Deklaracija za ustavne družbe priznava zgolj tiste države, ki poznajo tako državno ureditev.

Iz same vsebine je zaznati, da je to dokument, ki so ga pisali meščani za meščane. To je najbolj očitno v kaže v skrbi za človekove pravice, ki izhajajo iz lastnine, saj je »pomenljivo, da pravico do lastnine uvršča celo pred pravico do varnosti.« (Kocjančič et al., 1998, str.103)

Ne glede na relativno arhaično govorico dokumenta, pa njegovega pomena ne gre podcenjevati, saj je njegov vpliv zelo daljnosežen. Prav naravnopravno pojmovanje človekovih pravic je vplivalo na poznejšo politično in pravno misel o človekovih pravicah. (Kocjančič et al., 1998, str.103)

Pomen varovanja in prepoznanja človekovih pravic je v letih po drugi svetovni vojni močno narasel. Resnici na ljubo je to v državah sovjetskega bloka zgolj deklarativno, medtem ko so zahodne države na tem področju storile resnično velik korak naprej.

Dokaz za trditev je vedno večji pomen naravnega prava, kar je razvidno iz mednarodnih listin o človekovih pravicah. (glej Kocjančič et al., 1998, str. 104) Drug dokaz za povečanje pomena človekovih pravic pa je širitev kataloga pravic. Klasičnim človekovim pravicam so se v dvajsetem stoletju namreč pridružile še določene socialne in ekonomske pravice (povzeto po Rupnik et al., 1994, str. 64).

Za razumevanje pa je potrebno omeniti tudi razdelitev pravic glede na »odnos med človekom in državo« (Kaučič in Grad, 1999, str. 104). Klasična razdelitev pravic po Kelsnu je pomembno vplivala na razumevanje in klasifikacijo človekovih pravic:

- negativni status zagotavljajo individualno sfero svobode, kamor se država ne sme vpletati (osebne pravice)
- pozitivni status daje posamezniku upravičenje, da od države zahteva določene storitve (ekonomske pravice)
- pravice aktivnega statusa posamezniku omogoča sodelovanje v političnem življenju (politične pravice in svoboščine). (povzeto po Kaučič in Grad, 1999, str. 104)

Ne glede na siceršnjo uporabnost te razdelitve bomo v diplomskem delu uporabili nekoliko drugačno razdelitev, ki pravice deli po vsebini na pet skupin, saj je za naš namen najprimernejša:

- **temeljne in izhodiščne pravice in svoboščine** (dostojanstvo osebnosti, enakost pred zakonom, uresničevanje in omejevanje pravic, začasna razveljavitev in omejitev pravic, enako varstvo pravic in sodno varstvo)
- **osebne pravice in svoboščine** (nedotakljivost človekovega življenja, prepoved mučenja, varstvo osebne svobode, odreditev in trajanje pripora, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, pravica do povračila škode, domneva nedolžnosti, načelo zakonitosti v sodnem postopku, pravna jamstva v kazenskem postopku, pravica do rehabilitacije in odškodnine, prepoved ponovnega sojenja o isti stvari, svoboda gibanja, pravica do osebnega dostojanstva in varnosti, varstvo pravic zasebnosti in osebnostnih pravic, nedotakljivost stanovanja, varstvo tajnosti pisem in drugih občil, varstvo osebnih podatkov, svoboda vesti, prepoved izročitve državljanu, prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti, prepoved spodbujanja k nasilju in vojni)
- **politične pravice in svoboščine** (svoboda izražanja, pravica do zbiranja in združevanja, volilna pravica, sodelovanje pri upravljanju javnih zadev, pravica do peticije, pravica do ugovora vesti, pravica do popravka in ugovora, pravica do pribežališča)
- **socialne in ekonomske pravice** (pravica do zasebne lastnine in dedovanja, svoboda dela, pravica do socialne varnosti, pravica do zdravstvenega varstva, pravice invalidov, zakonska zveza in družina, pravice in dolžnosti staršev, svobodno odločanje o rojstvu otrok, pravice otrok)
- **pravice narodnih skupnosti** (izražanje narodne pripadnosti, pravice do uporabe svojega jezika in pripadnosti) (glej Kocjančič et al, 1998, str. 99-134)

Sicer velja opozorilo, da »je vsako razvrščanje pogojno.« (Rupnik, 1994, str. 71) Mnoge pravice se namreč prepletajo in jih ni mogoče zaslediti v tako čisti obliki, da bi jih bilo mogoče enostavno umestiti v eno od navedenih kategorij, kar bomo pokazali tudi v nadaljevanju. V tem primeru bomo na tovrstna odstopanja opozorili, kakor bomo tudi posebej opozarjali na določene posebnosti pri razdelitvah.

Težave z razvrstitvijo so prisotne predvsem pri ustavah iz leta 1963 in 1974, ki kot človekove pravice uvaja veliko število »izvirnih« pravic (pojem uporabljamo v smislu pravic, lastnih zgolj sistemu samoupravljanja), ki onemogočajo enostavno klasifikacijo, posegajo pa kar na dva ali celo tri področja.

Teoretično pomembna je tudi distinkcija med pravicami in svoboščinami. Svoboščine so področje suverenosti človeka, ki z družbeno pogodbo ni postavljeno v sfero varstva države. Nasprotno pravice omogočajo nasproti države varstvo, torej pravico do tožbe in izvršbe. (povzeto po Kaučič in Grad, 1999, str. 90). Glede na omenjanje družbene pogodbe je jasno, da dihotomija izhaja iz naravne teorije človekovih pravic. Moderne ustave pravice in svoboščine varujejo enako.

3.2 PRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC

Skozi zgodovino so se razvili različni mehanizmi zaščite človekovih pravic. Njihov namen izhaja iz Kaučičeve ugotovitve, da ustavno določitev človekovih pravic in svoboščin sama po sebi še ne daje nobenega jamstva, da se bodo te pravice v praksi tudi uresničevale in spoštovale (povzeto po Kaučič in Grad, 1999, str. 151). Pregled zgodovine uresničevanja človekovih pravic ponuja več kot dovolj dokazov za trditev, da je učinkovita zgolj tista pravica, ki jo je mogoče učinkovito pravno zaščititi in po potrebi zahtevati njeno izvršitev. To je postalo več kot jasno tudi ob pisanju tega diplomskega dela.

Pritrditi velja misli, da je pravica do sodnega varstva predvsem ustavna pravica dostopa do sodnega varstva (Kocjančič et al, 1998, str. 127). Skozi zgodovinski razvoj so se izoblikovali mehanizmi varstva človekovih pravic, ki skrbijo za zaščito pravic in svoboščin: sodno varstvo, ustavnosodno varstvo, mehanizem varuha človekovih pravic ter mednarodno varstvo, ki je v zadnjih letih močno pridobilo na pomenu.

To vsi možni načini zagotavljanja varovanja pravic, ki pa vsi v preteklosti niso bili pripoznani, kot bomo spoznali pri analizi posameznega ustavne ureditve v danem obdobju.

V tej zvezi je potrebno omeniti tudi pojem politične in pravne kulture. Na problematiko politične in pravne kulture opozarjamo predvsem zaradi tega, ker je v političnem govoru mogoče zaslediti preveč polemiziranja z odločitvami sodišč. Prav izpolnjevanje odločb sodišč, še posebej tistih, ki jih nalaga ustavno sodišče, je lakmusov papir kakovosti varovanja človekovih pravic v posamezni državi.

Za zaključek omenimo, da samo neodvisnost in učinkovitost sodišč⁴ zagotavlja pravno varnost posameznikov. V nadaljevanju bomo prikazali, kakšno je primerno ustavno urejeno področje človekovih pravic, ki pa ne nudi ustreznih mehanizmov za zaščito pravic.

⁴ Neodvisnost razumemo kot odsotnost političnega diktata in vpletanja v delo sodišč, učinkovitost pa kot ažurnost pri obravnavi zadev ter uveljavljanju sodb.

4 USTAVA LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1947

Slovenija je konec druge svetovne vojne končala na strani zmagovite protifašistične koalicije. Prostorska omejitev ne dovoljuje podrobnega pregleda medvojnega dela in odnosov v Osvobodilni fronti. Za razumevanje razvoja ustavnosti je treba omeniti nekatere dokumente, ki so nakazovali povojno ureditev. Dokument z naslovom Temeljne točke Osvobodilne fronte predstavlja temeljni načrt državne ureditve po osvoboditvi. Šesti člen določa, da »po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta slovenskega naroda kot celota« (Prunk, 1987, str. 260) Sedmi člen pa programsko opredeljuje naravo državne ureditve, saj določa, da »Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratični način.« (Prunk, 1987, str. 260) To nakazuje smer razvoja političnega sistema v smeri političnega monizma, še posebej po Dolomitski izjavi, s katero Komunistična partija Slovenije postane vodilna sila v Osvobodilni fronti.⁵

Osvobodilna fronta se je kot organ, ki je izvajal naloge izvršne (skozi organe OF pa tudi zakonodajne) oblasti, pri delovanju srečeval tudi s področjem človekovih pravic. Pri tem izdajamo dokument z naslovom Izjava slovenskega narodnega osvobodilnega sveta o pravicah in dolžnostih slovenskega naroda iz leta 1944, ki slovenskemu narodu kolektivno priznava pravice⁶ iz kataloga klasičnih človekovih pravic, ki kasneje doživijo ustavno kodifikacijo v ustavah FLRJ in LRS.

Na ustavi FLRJ kot tudi LRS ima močan vpliv izkušnja okupacije in osvobodilnega boja, očitno pa je tudi izjemno močan ideološki naboj, ki izhaja iz obeh ustav. Pri ureditvi vprašanj o državni in družbenoekonomski ureditvi ter ureditvi pravic in dolžnosti močno naslonila na ustavo Federativne ljudske republike Jugoslavije. (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 63). FLRJ je urejena kot federativna država, oblika vladavine republikanska. Pridevnik »ljudski« izraža politično vsebino in obliko, torej sistem ljudske demokracije, temelječe na diktaturi proletariata⁷ (povzeto po Kaučič in Grad, 51)

Želja po federalni organiziranosti države je izražena že zelo zgodaj, saj sta tako KPS kot OF enotnost narodov Jugoslavije poudarjali že v prvih proglaših leta 1941 (povzeto po Šnuderl, 1950, str. 193) Federalizacija Jugoslavije je bila že pred vojno

⁵ Z Izjavo temeljnih skupin OF se definira odnos med skupinami znotraj OF (KPS, sokoli, krščanski socialisti). S to izjavo sokoli in krščanski socialisti pripoznajo avantgardno vlogo KPS (»ki je zgrajena in vodena po organizacijskih in političnih načelih boljšeševizma« točka b) in se obvežejo, da ne bodo organizirale političnih strank ali političnih organizacij (Šnuderl, 1949, str. 59).

⁶ Dokument, sprejet na prvemu zasedanju SNOS v Črnomlju našteva naslednje pravice, ki so lastne doslednemu pojmovanju človekove in narodne svobode, kot ga razume slovensko narodnoosvobodilno gibanje: zakonitost, enakopravnost, ne glede na spol, narodnost in raso, svobodo vesti, besede, tiska, zborovanja in združevanja, nedotakljivosti osebe in stanovanja, pravico do dela, oddiha in starostne preskrbe. (povzeto po Šnuderl, 1949, str. 136)

⁷ Šnuderl povojno videnje Kraljevine Jugoslavije povzema takole: Jugoslavija je bila država, v kateri so bili po samoodločbi stremeči narodi nacionalno, politično in kulturno zatirani, gospodarsko pa izkoriščani. Vidovdanska ustava je povzeta po načelu begijske ustave, ki ima zasebno lastnino kot sveto in zgrajena po vzorcu zapadnih teoretičnih doktrin državnega prava. (povzeto po Šnuderl, 1950, str. 59)

ena od glavnih tem političnih razprav, zato odločitev za federacijo ni naključje. Odnos med federacijo in republikami je bil zasnovan na osnovi presumpcije: federacija je izvajala samo tiste pravice in dolžnosti, ki so jih federalne enote prenesle na federacijo (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 63). Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije v 9. členu namreč govori, da je suverenost ljudskih republik v sestavi FLRJ omejena zgolj s pravicami, ki jih ustava daje FLRJ, ki ji je z ustavo naložena tudi zaščita in obramba suverenih pravic ljudskih republik, kakor tudi varnost in družbeno – politično ureditev ljudskih republik. (povzeto po UFLRJ 1946, 9. člen)

11. člen ustave FLRJ določa, da ima vsaka republika svojo ustavo, ki jo izda samostojno in odraža posebnosti republike. (povzeto po UFLRJ 1946, 11. člen) Pristojnosti FLRJ taksativno našteva 44. člen; za tematiko diplomskega dela sta najpomembnejše pristojnosti iz alineje 22 (pristojnosti nad izdajo zakonodaje pri civilnopravnem in nepravdnem, izvršnilnem, stečajnem, kazenskem in občem upravnemu postopku in osebnemu stanju državljanov) ter alineje 42 (izdajanje občnih načel za zakonodajo in ravnanje republik na področju zdravstva in telesne kulture, prosvete, socialnega skrbstva in organizacije državnih oblasti). (povzeto po UFLRJ 1946, 44. člen)

Ustavodajna skupščina LRS je sprejela volilni zakon, katerega načela so povzeta po ustavi FLRJ: splošnost, neposrednost, enakost, tajnost glasovanja. (povzeto po Šnuderl 1950, str. 393) Predlog ustave je ustavodajni skupščini predstavila vlada LRS⁸, kakega drugega predloga ni bilo (povzeto po Šnuderl 1950, str. 393). Kmalu po sprejemu ustave Ljudske republike Slovenije je med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo izbruhnil spor glede Informbiroja, ki je globoko sprl dotedanje zaveznike (Sovjetsko zvezo in njene vzhodnoevropske zaveznice na eni in Jugoslavijo na drugi strani). Spor označuje nastop obdobja, ki so ga zaznamovale najbolj grobe kršitve elementarnih človekovih pravic, od insceniranih sodnih procesov prek Golega otoka do prisilnega dela po krivem obsojenih.

Vendar pa pomena ustave LRS iz leta 1947 ne gre podcenjevati. Ne glede na pomanjkljivosti je to vendarle le pomemben del konstitucionalistične tradicije na Slovenskem. »Kljub temu, da je po vsebini pretežno le ustrezno prevzela zvezno ustavno ureditev, bi bila po opredelitvi Slovenije kot države v zgodovinskem procesu uveljavljanja samobitnosti in državnosti slovenskega naroda pomembna pridobitev.« (Kocjančič et al., 1998, str. 63)

Zaradi celovitosti prikaza se ne moremo izogniti vsaj omembi ureditve političnega sistema. Skupščinski sistem je bil zaradi velikih pooblastil prezidija ljudske skupščine ter vlade močno okrnjen, ne glede na to, da je vzdrževal videz enostnosti oblasti. (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 61). Ljudska skupščina deluje kot vrhovni organ državne oblasti kot izključni nosilec zakonodajne in ustavodajne funkcije. Prezidij je vodstvo skupščine in ima velik pomen, saj skupščina ni zamišljena kot stalno delujoče telo, pač pa kot velika skupščina, ki se sestaja relativno redko.

⁸ Ustanovitev vlade LRS ureja Zakon o narodni vladi Slovenije. Narodno vlado definira kot najvišji izvršni in naredbodajni organ narodne oblasti, ki ga imenuje predsedstvo SNOS. Narodna vlada izdaja odredbe, naredbe in navodila na osnovi zakonov in odlokov, ki jih izdaja AVNOJ. (povzeto po Šnuderl, 1949, 217)

Prezidij je mišljen kot skupščina v malem, z izjemno širokimi pooblastili. Glavni nosilec oblasti pa je vlada LRS, ki je v mnogočem bolj podrejena vladi FLRJ kot pa skupščini. (povzeto po Grad et al., 1999, str. 53)

Pri ureditvi človekovih pravic ustava LRS vsaj načeloma izhaja iz klasičnih ustav (povzeto po Kocjančič, 1998, str. 62), viden pa je tudi delni vpliv stalinske ustave⁹ iz leta 1936.

Celotno ureditev preveva močan vpliv želje po diskontinuiteta z gospodarsko-političnim sistemom Kraljevine Jugoslavije. Ustava radikalno preuredi družbena razmerja in državno ureditev, ustava nekaterih klasičnih določil iz temeljnih pravic ne ureja, kot so naprimer uresničevanje in omejevanje pravic ter začasna razveljavitev in omejitev pravic.

Primerjava ustavnih določil o človekovih pravicah razkrije, da se ustava LR Slovenije izjemno trdno nasloni na določila ustave FLR Jugoslavije. Temeljna načela ustave FLRJ so ljudska oblast, enotnost oblasti, demokratični centralizem, državna lastnina ter svoboščine, pravice in dolžnosti državljanov. (povzeto po Strobl et al. 1981, str. 68) Vsa ta načela so ustrezno povzeta tudi v republiški ustavi.

Napaka bi bila, če bi odpisali pomen ustavne ureditve iz leta 1947 zgolj v luči popolne samovolje oblasti. Res je, da je do največjih kršitev človekovih pravic in dostojanstva (Goli otok, prisilno delo) prihajalo ravno v obdobju do leta 1955 (konec obdobja Informbiroja).

4.1 TEMELJNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Načelo enakosti pred zakonom zavezuje državne organe, predvsem upravne in sodne, da uporabljajo zakone in druge splošne pravne akte neodvisno od osebnih okoliščin (Kocjančič et al., 1998, str. 107). V ustavi je načelo enakosti urejeno na samemu začetku poglavja in izenačuje državljanne ne glede na narodnost, raso ali veroizpoved. Prav tako ne priznava privilegijev po rojstvu, položaju, premoženjskem stanju ali stopnji izobrazbe (povzeto po ULRS 1947, 20. člen).

⁹ Podobnosti med kršitvami človekovih pravic v Sovjetski zvezi in FLRJ so izjemne. Tudi ureditvi sta relativno podobni, tako da lahko govorimo o konceptualnemu vplivu na ustavo Federativne ljudske republike Jugoslavije in Ljudske republike Slovenije.

Kot tipična socialistična ustava na prvem mestu ustava SZ ureja socialne pravice (pravica do dela, socialnega varstva, pravice do izobrazbe itd). Določa enakopravnost državljanov (prepoveduje diskriminacijo na podlagi nacionalne pripadnosti ali rase) ter v posebnem členu tudi določa enakopravnost žensk. Prav tako zagotavlja nedotakljivost osebe ter doma in korespondence. (povzeto po USSR Constitution, 1936, člani 118-124)

Pri političnih pravicah je stalinska ustava izjemno darežljiva, saj državljanom Sovjetske zveze s ciljem krepitve socialistične ureditve ustavno jamči svobodo do: svobode govora, svobode tiska, svobode združevanja, vključno z množičnimi zbori ter pravico do zborovanj in demonstracij (povzeto po USSR Constitution, 1936, 125.člen).

Osebnostne okoliščine so navedene tako, da anulirajo privilegiran status pripadnikov meščanstva, bogatih kmetov (kulakov) ter aristokracije, ki so jih uživali v Kraljevini Jugoslaviji ter izenačuje državljane. V tej luči lahko razumemo tudi naslednji odstavek, ki prepoveduje kakršenkoli akt, ki bi podeljeval privilegije ali omejeval pravice na osnovi narodnosti, rase ali veroizpovedi ter prepoveduje razpihanje nacionalne, rasne ali verske nestrpnosti.

Dostojanstvo osebnosti izrecno ni zaščiten. Sledovi tovrstne zaščite so vsebovani v procesnih garancijah v preiskovalnem postopku, kot bomo opozorili v nadaljevanju. To sicer ni nezamisljiv prispevek k varovanju dostojanstva osebnosti, čeprav same zaščite v smislu prepovedi poniževalnega ravnanja ustava ne vsebuje.

Ustava je v 38. členu vsebovala zajamčeno sodno varstvo. Državljeni zahtevke za sodno varstvo lahko vlagajo na podlagi odločb državnih organov ter nepravilnih postopkov uradnih oseb. Prav tako ustava jamči pravico do prošenj in peticij. Breme zakonske ureditve je prepuščeno zakonu (povzeto po ULRS 1947, 38. člen).

Še bolj zanimiva je odločba, ki nominalno dobro ščiti državljane pred državno samovoljo: določilo 39. člena, ki določa, da vsak državljan lahko uradno osebo toži sodišču za kazniva dejanja, ki jih organ zagreši pri opravljanju svojih dolžnosti ter da lahko terjajo od organov odškodnino, ki jo je prizadejala država ali državni organ z nezakonitim in nepravilnim izvrševanjem službe (povzeto po ULRS 1947, 39. člen).

Pri sodni zaščiti pravic je omembe vreden tudi 111. člen, ki obtožencem, ki ne znajo jezika, v katerem se vodi postopek, jamči pravico do uporabe lastnega jezika. Zagotovilo sicer ni umeščeno v poglavje človekovih pravic, pač pa med določila, ki ureja Ljudska sodišča, vendar pa dikcija, da se obtoženi mora seznaniti z celotno stvarino v njemu razumljivem jeziku, razkriva, da govorimo o pravici, ki spada v sklop človekovih pravic in svoboščin (povzeto po ULRS 1947, 111. člen).

4.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Osebnostne pravice in svoboščine so namenjene zaščiti človekove duševne in telesne celovitosti, osebnosti, dostojanstva in zasebnosti (Kaučič in Grad, 1999, str. 109). Osebnostne pravice so po izvoru najstarejše pravice, ki varujejo enkratnost in celovitost človeka kot posameznika, izoblikovale so se skozi zgodovinski razvoj. Nosilec je človek kot oseba, kot državljan le izjemoma (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 112).

Ustava iz leta 1947 osebnostne pravice ureja skromno, večji del se urejanju tega področja sploh izogne. Pri ureditvi področja osebnostnih pravic bi posebej opozorili na način ureditve področja svobode vesti in veroizpovedi. To vprašanje je po ustavi iz leta 1947 izjemno močno spolitizirano in ideologizirano.

Kot smo omenili, se ustava iz leta 1947 urejanju večine področij iz klasičnega nabora osebnostnih pravic in svoboščin izogne. Med ta področja, ki jih ustava ne ureja (ali pa jih ureja zgolj pavšalno), štejemo nedotakljivost človekovega življenja, prepoved

mučenja ter varstvo osebne svobode, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, varstvo osebnih podatkov, domneva nedolžnosti.

Osebnostne pravice so zavarovane skozi določila, ki jamčijo zakonitost v sodnem postopku (8. člen Ustave LRS, ki določa, da morajo vsi akti organov državne uprave in organov pravosodja temeljiti na zakonu) ter skozi pravna jamstva v kazenskem postopku, ki si jih bomo ogledali v nadaljevanju.

To sicer ni nezanemarljiv prispevek k varovanju dostojanstva osebnosti, čeprav same zaščite v smislu prepovedi poniževalnega ravnanja ne vsebuje. Že omenjeni 27. člen, ki ureja jamstva v kazenskem postopku, je izjemno obsežen, saj ima kar 10 odstavkov. Ta člen ureja izjemno široko področje, ki posega tako na področje osebnostnih kot tudi političnih pravic.

Ureja tako priporna jamstva, kakor tudi nekatera procesna določila. Varstvo osebne svobode ureja določilo, da je pripor brez pisne obrazložitve omejen na tri dni. V tem času je potrebno predstaviti pisno obrazložitev pripornih razlogov. Implicitno je urejena tudi odreditev, saj določa da je za odreditev pripora potrebna uredba sodišča ali javnega tožilca (povzeto po ULRS 1947, 27. člen).

Ustava pozna tudi jamstvo zakonitosti v sodnem postopku. Tako je izrekanje sodb mogoče samo na podlagi zakonov (povzeto po ULRS 1947, 27. člen), kar pomeni, da nihče ne more biti kaznovan za prestopke, ki jih zakon kot take ne prepoznava. To določilo izključuje tudi retroaktivno delovanje zakonov (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 114).

Ustava vsebuje nekatera pravna jamstva v kazenskem postopku, ki pa niso razdelane zelo podrobno. Sem spadajo predvsem določilo, da nihče, če je dosegljiv državnim organom, ne sme biti obsojen ne da bi bil zaslišan po zakonsko določenem postopku in mu je bila omogočena obramba (povzeto po ULRS 1947, 27. člen). To lahko razumemo kot določilo formalizacije kazenskega postopka. Določilo, da se kazni lahko izrekajo zgolj v okvirjih, ki jih določa zakon, v praksi pomeni nekakšno podvajanje določila o načelu zakonitosti.

Svoboda gibanja je v ustavi urejena zgolj posredno. Že omenjeni 27. člen ustave dovoljuje izgon iz prebivališča (ki je dovoljen zgolj izjemoma v zakonsko določenih primerih) (povzeto po ULRS 1947, 27. člen). Ta člen deluje močno nedemokratično in tudi v praksi je bil ta člen uporabljen kot orodje boja proti političnim nasprotnikom in tako imenovanim »sovražnikom ljudstva.«

Ustava jamči nedotakljivost stanovanja, ki jo proti volji imetnika ni mogoče kršiti brez odločbe sodišča. Ustava določa tudi procesna določila, da morata pri preizskavi biti prisotni dve priči, prisostvuje pa lahko tudi oseba, katero stanovanje se preiskuje. To je varovalka proti tajni preiskavi stanovanja, ki je ena hujših kršitev osebnostnih pravic (povzeto po ULRS 1947, 28. člen).

Pravica do povračila škode je urejena izjemno široko. Tako je mogoče zaradi nastale škode, prizadejane zaradi delovanja državnih organov ob izpolnitvi zakonsko

določenih pogojev, terjati odškodnino od države in uradnih oseb zaradi nezakonitega ali nepravilnega opravljanja službe (povzeto po ULRS 1947, 40. člen).

Ustava določa svobodo vesti in veroizpovedi, katere izvajanje je resno omejeno. Cerkev je bila po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji edina delujoča organizacija, ki je (vsaj deloma) ohranila kontinuiteto delovanja in na katero novi režim ni mogel vplivati. To se kaže tudi na izjemno restriktivni ureditvi. Splošno določilo o ločitvi cerkve in države omeji delovanje verskih organizacij tudi v tem, da je svoboda veroizpovedi zgolj zajamčena zgolj za tiste denominacije, ki ne rušijo ustavne ureditve. Država ima nad verskimi šolami splošni nadzor s ciljem zagotavljanja delovanja, ki ni v nasprotju z državno ureditvijo.

Zanimiva je prepoved zlorabe cerkvenih organizacij v politične namene ter prepoved političnih organizacij na verski osnovi. Ta prepoved velja tudi za politične stranke (povzeto po ULRS, 1947, 24. člen).

Na ta način se je učinkovito omejilo vpliv vseh cerkva (predvsem katoliške in pravoslavne), ki bi lahko negativno vplivali na konsolidiranje nove državne ureditve.

Ustava ne ureja področij pravice do rehabilitacije in odškodnine, ne prepoveduje ponovnega sojenja o isti stvari ter izrecno ne varuje osebnega dostojanstva in varnosti.

4.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

V času sprejemanja ustave sta bili Jugoslavija in Slovenija še vedno razrušeni od vojne, nov politični sistem še ni v popolnosti zaživel, odnosi do zaveznikov (sprva Američanov in Britancev, nato pa tudi do Sovjetske zveze) so se hitro kvarili. Strah pred zunanjimi in notranjimi sovražniki je bil vseprisoten. Našteto prispeva k dejstvu, da je področje političnih pravic in svoboščin občutljivo področje, na katerem ni bilo pričakovati demokratičnega presežka.

Ustava podrobno ureja volilno pravico, ki jo ureja na podlagi načela o enakopravnosti¹⁰. Volilna pravica se podeli z dopolnjenim 18. letom in izenačuje državljane ne glede na razliko v spolu, rasi, narodnosti, stopnje izobrazbe in prebivališča. Vključuje aktivno in pasivno volilno pravico, določa tudi procesna pravila za izvedbo (volilna pravica je tajna, splošna, enaka, neposredna). Velja za pripadnike Jugoslovanske armade tako pasivno kot aktivno (vojska kot del političnega sistema). Ustava tudi regulira izgubo glasovalne pravice (volilne pravice nimajo osebe pod skrbstvom, osebe, ki jim je volilna pravica odvzeta z sodbo ter osebe, ki po zveznem zakonu izgube volilno pravico) (povzeto po ULRS, 1947, 22. člen).

Pomembno načelo je uvedba splošne volilne pravice za ženske, kar je očitni napredek v primerjavi z ureditvijo, ki je veljala v Kraljevini Jugoslaviji. V tej zvezi je pomembno določilo, ki določa popolno izenačenost statusa moških in žensk v vseh sferah

¹⁰ Prva ureditev volilne pravice sega v leto 1944 z Odlokom o razpisu volitev v Narodne osvobodilne odbore. Volilno pravico podeljuje vsem polnoletnim osebam, ne glede na spol in vojaški status z izjemo »umobolnih in oseb, ki so jim bile odvzete državljanjske pravice.« Volitve se izvajajo neposredno (povzeto po Šnuderl, 1949, str. 140).

družbenega življenja. Ta enakopravnost je potrjena celo s posebnim členom (23. člen), ki izenačuje moške in ženske na vseh področjih državnega, gospodarskega in družbeno političnega življenja. Poleg tega razglša enakopravnost spolov pri plačilu za enako delo ter tudi posebno zaščito v delovnem razmerju (povzeto po ULRS, 1947, 23. člen).

Posebnost ureditve področja političnih pravic in svoboščin je, da ustava predvideva odvzem državljanstva (povzeto po ULRS, 1947, 27. člen). To je izjemno huda kazen, ki pa je bila obilno uporabljena.

Ustava med politične pravice pripozna tudi pravico do zatočišča. Ta pravica je omejena zgolj na posameznike, ki so preganjani zaradi nastopanja za demokratična načela, narodno osvoboditev, pravice delovnega ljudstva in svobodo znanstvenega in kulturnega dela. To načelo ima za cilj, da FLRJ in LRS nudita zatočišče »politično progresivnim elementom,« ki bi v matičnih (predvsem zahodnih) državah zaradi svojih aktivnosti naleteli na nasprotovanje oblasti (povzeto po ULRS, 1947, 30. člen).

Glede svoboščin na področju znanosti in kulture ustava jamči svobodo znanstvenega in umetniškega dela. Država je zavezana podpirati znanost in umetnost s ciljem podpore ljudske kulture in ljudske blaginje. Zanimivo je določilo, da je avtorska pravica zavarovana z zakonom (povzeto po ULRS, 1947, 36. člen).

V posebnemu členu ustava ureja tudi pravico do svobode tiska, združevanja, zborovanja, javnih zbiranj in manifestacij (povzeto po ULRS, 1947, člen 26). To načelo je na prvi pogled izjemno demokratično, ker očitno dovoljuje tudi interesno zbiranje državljanek in državljanov, kar bi teoretično lahko pomenilo tudi ustanovitev politične stranke.

Glede na totalitarno naravo režima pa ustavodajalec ni ničesar prepustil naključju: v posebnem členu prepoveduje izvajanje pravic, na način, ki bi pomenile spremembo ali rušenje ustavne ureditve (povzeto po ULRS, 1947, 42. člen).

To je izrazito učinkovit način, s katerim se s temeljnim dokumentom prepove sleherni dejanje (kot je na primer organiziranje opozicijske stranke, protest ali podobno), saj je uperjen proti temeljem državne ureditve. To določilo je konkretizirano v kazenskih zakonikih, ki so poznali posebno poglavje o kaznivih dejanjih zoper državno ureditev.

Sodelovanje pri javnih zadevah ureja 32. člen. Standardno določa, da so javne službe dostopne vsem pod enakimi pogoji. Dolžnost državljanov je vestno opravljanje zaupane jim javne službe (povzeto po ULRS, 1947, 32. člen).

Kot politično pravico bi lahko omenili tudi dolžnost (in čast) državljanov, da sodelujejo pri obrambi države. Obenem določi izdajo kot največji zločin zoper narod. Ta člen določi tudi vojaško dolžnost, ki je splošna (povzeto po ULRS, 1947, 33. člen).

Ustava varuje družino in rodbino. Država to področje ureja z zakonom. Zakon je veljaven, če je sklenjen pred državnim organom, cerkvena poroka ni veljavna, ustava pa dobrohotno dovoljuje tudi cerkveno poroko po sklenitvi civilne. Spore zakoncev

rešujejo sodišča, nezakonski otroci so v pravicah izenačeni z potomci, rojenimi v zakonu. Evidenco rojstev, porok in smrti vodi država, mladoletniki so pod posebnim varstvom države (povzeto po ULRS, 1947, 25. člen). Ta člen je še en podaljšek določil o ločitvi cerkve od države, saj ostro razmeji pristojnosti cerkve, ki so bile v Kraljevini Jugoslaviji precejšnje.

4.4 EKONOMSKE IN SOCIALNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Želja, da bi v FLRJ želeli vzpostavili nov, pravičnejši ekonomski sistem, je dobila odraz tudi v ustavi. To se vidi predvsem pri določilih, ki delujejo močno programsko. Večji del ekonomskih pravic ni del poglavja, ki ureja človekove pravice. Zanimivo je dejstvo, da večina klasičnih ekonomskih pravic ni urejena v poglavju o človekovih pravicah, pač pa v poglavju o družbeno ekonomski ureditvi.

Klasične ekonomske pravice so urejene zelo samosvoje, kar v luči povedanega ni presenečenje. Razlog je v močnem pritisku na poddržavljanje in kolektivizacijo po sovjetskem vzoru, kjer zasebna lastnina ni zaželjena in je celo moteča.

Ustava jamči pravico do zasebne lastnine in zasebne podjetnosti v go spodarstvu. Prav tako je zajamčena pravica do dedovanja zasebne lastnine, ki jo določa zakon (povzeto po ULRS, 1947, 17. člen). Ustava ureja tudi omejevanje in razlastitev, kadar tako zahteva splošna korist na podlagi zakona. Zakon tudi določa, v katerih primerih je razlastitev dopustna in višino odškodnine.

Isti pogoji so določeni za nacionalizacijo gospodarske panoge ali podjetja, če tako zahteva splošna korist (povzeto po ULRS, 1947, 17. člen).

Skrb za delavce v 19 členu ureja dolžnost države, da z gospodarskimi in drugimi ukrepi podpira delovno ljudstvo da se združuje in organizira v obrambi pred gospodarskim izkoriščanjem. Načini izvajanja zaščite so opredeljeni kot zagotavljanje pravice združevanja, omejuje delovnik, zagotavljanja pravico do plačanega letnega dopusta, nadzira delovne pogoje, skrbi za ureditev stanovanjih razmer in zagotavlja zdravstveno zavarovanje. Posebej štiti tudi mladoletnike (povzeto po ULRS, 1947, člen 19). Po tem členu je mogoče združevanje v sindikate, obenem pa določa tudi pravice, ki izhajajo iz delovnega razmerja.

Na tem mestu je gotovo potrebno še enkrat omeniti ustavno zajamčeno enakopravnost žensk, država pa jamči posebno skrb materam in otrokom. 23. člen ureja varovanje koristi mater in otrok z ustanavljanjem porodnišnic, dečjih domov in zavetišč. Določa pravico matere do plačanega dopusta pred porodom in po njem (povzeto po ULRS, 1947, 23. člen). To lahko razumemo kot institucionalno skrb države za najbolj ranljive sloje, ki so bili v prejšnjih državni ureditvi močno zanemarjeni.

Ustava je bila sprejeta neposredno po koncu druge svetovne vojne, zato poseben člen, ki določa skrb za vojne invalide ni presenečenje. Po ustavi mora država zagotavljati vojnim invalidom dostojno življenje in brezplačno usposabljanje za delo. Posebno skrb predpisuje otrokom padlih borcev in žrtev vojne (povzeto po ULRS, 1947, 34. člen).

Skrb za zdravje prebivalstva v 35. členu predpisuje državi odgovornost za organiziranje in nadziranje zdravstvene službe, bolnišnic, lekarn, sanatorijev, zdravilišč, okrevališč in drugih zdravstvenih ustanov. Državi nalaga tudi skrb za telesno vzgojo in zdravje ljudstva s ciljem krepitve delovne in obrambne moči države. Ta člen deluje močno programsko, saj na zelo splošen način zapoveduje izgradnjo primarne zdravstvene mreže, ki naj bi bila dostopna vsem prebivalcem (povzeto po ULRS, 1947, 35. člen).

Pri dostopnosti do izobraževanja država ubere podobno pot kot pri skrbi za zdravstvo. Državi je naložena skrb, da je izobraževalna mreža dostopna vsem ljudskim slojem. Država tudi prevzame izključni monopol pri vzgoji mladine (v prejšnji državni ureditvi zasebne šole, še posebej cerkvene, niso bile redkost). Sicer z zakonom ustava dovoli ustanavljanje šol, vendar pa njihovo delovanje nadzira država. Osnovno šolo naredi brezplačno, šolo loči od cerkve (povzeto po ULRS, 1947, 37. člen).

Zanimivo je, da ustava določi tudi osnovo davčne ureditve. Določi tudi osnovna načela, ki so splošnost in sorazmernost gospodarske moči. Davščine in oprostitve davščin je mogoče določiti zgolj z zakonom (povzeto po ULRS, 1947, 41. člen).

Med gospodarske pravice bi lahko šteli tudi določilo, ki nalaga državljanom, da so vsi dolžni delati po svojih zmožnostih. Kdor skupnosti ne daje, od nje ne more prejemati (povzeto po ULRS, 1947, 31. člen).

Ze na prvi pogled je to izjemno programsko načelo, ki je namenjeno boju zoper veleposestnike, velike kmete (kulake) ter aristokracijo, ki so bili razumljeni kot neproduktiven sloj, ki je živel od tujega dela.

4.5 PRAVICE NARODNIH MANJŠIN

Določila o varstvu manjšinjskih pravic v ustavi so v kratkem določila zavarovane v III. poglavju z naslovom Osnovne pravice naroda in ljudske republike Slovenije. 12. člen določa, da narodne manjšine uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uprabe svojega jezika. Konkretizacijo pa je ta ustavni člen doživel relativno pozno (povzeto po ULRS, 1947, 12. člen).

Z odlokom o ustanovitvi Urada za manjšinjska vprašanja je (šele) leta 1959 Izvršni svet Ljudske republike Slovenije ustanovil Urad za manjšinjska vprašanja. Delovno področje je po odloku določeno »urad za manjšinjska vprašanja opravlja strokovne zadeve iz republiške pristojnosti na področju narodnih manjšin LR Slovenije, če to ne spada v področje drugih republiških upravnih organov; spremlja in koordinira delovanje teh organov, zavodo in organizacij, v kolikor se tiče narodnih manjpin in sodeluje z njim pri obravnavanju teh vprašanj; daje Izvršnemu svetu analize, poročila in predloge za urejanje teh vprašanj« (Odlok o ustanovitvi Urada za manjšinjska vprašanja).

Čeprav je urad ustanovljen z odlokom, ki zelo ozko in neprecizno ureja pristojnost Urada pa je ta dokument pomemben, saj pomeni prvo institucionalizirano skrb za

pripadnike narodnih manjšin. Poleg tega pa izkušnje Urada nudijo pomemben prispevek k varovanju manjšinskih pravic v prihodnjih ustavnih ureditvah.

4.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Po ustavi Ljudske republike Slovenije je vlada LRS izjemno močan organ s širokimi pooblastili. Vlogo vlade opredeljuje v 75. členu, ki določa, da je vlada LRS najvišji izvršilni in upravni organ državne oblasti (povzeto po ULRS, 1947, 75. člen).

Drug organ, ki izvaja državno oblast, so ljudski odbori. Po 88. členu ustave LRS ljudsko po ljudskih odborih izvršuje svojo oblast v upravnoteritorialnih enotah (povzeto po ULRS, 1947, 88. člen). Naloge ljudskih odborov opredeljuje 91. člen, ki nalaga naloge na področju zagotavljanja javnega reda, spoštovanja zakonov in pravic državljanov itd. (povzeto po ULRS, 1947, 91. člen).

Odnos med različnimi državnimi ustanovami ureja XII. poglavje. Pri tem so posebej zanimiva določila, ki urejajo odnose med Ljudsko skupščino, vlado ter ljudskimi odbori. 121. člen tako določa, da ima Prezidij skupščine pravico odpraviti ali razveljaviti uredbo vlade LRS, ki ni v skladu z zvezno ali republiško ustavo in zakoni (povzeto po ULRS, 1947, 121. člen).

Prezidij ljudske skupščine in višji ljudski odbori pa imajo pravico razveljaviti ali odpraviti nezakonit ali nepravilen akt nižjih ljudskih odborov, kar velja tudi za vlado LRS in posamezne resorne ministre (povzeto po ULRS, 1947, 122. člen). 123. člen ureja zadržanje nepravilnega ali nezakonitega akta nižjega ljudskega odbora, ki ga morajo predložiti prezidiju Ljudske skupščine oziroma svojemu ljudskemu odboru (povzeto po ULRS, 1947, 123. člen).

Pooblastila Prezidija in vlade LRS vsaj deloma odgovarja pooblastilom, kakršna imajo ustavna sodišča.

Vlogo sodišč ureja X. Poglavje. Za spoštovanje človekovih pravic so predvsem pomembna določila, ki ureja neodvisnost sodišč in vezanost na zakon (povzeto po ULRS, 1947, 107. člen). Procesne standarde ureja 109. člen, ki določa, da so obravnave javne, ter da odločbe sodišča lahko spreminja zgolj višje sodišče (povzeto po ULRS, 1947, 109. člen). Določila o jamstvu na področju jezika v procesu, (ki jih ureja 111. člen ULRS) pa smo že omenili.

5 USTAVA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1963

Popolno razumevanje ustavnih določb iz leta 1963 ni mogoče brez omembe ustavnega zakona iz leta 1953, ki uvede samoupravljanje kot temelj družbene in politične ureditve Federacije in republik (Strobl et al., 1981, str. 89). Ustavni zakon se ne izogne področju človekovih pravic, saj ureja pravice do slobodnega združevanja delovnega naroda s ciljem izvajanja demokratičnih političnih, ekonomskih, socialnih, znanstvenih, kulturnih, umetniških, strokovnih, športnih in drugih skupnih interesov; osebne svobode in drugih pravic človeka in državljanja ter pravice do dela (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 62).

Jugoslavija se je v šestdesetih letih kot prva socialistična država pričela odpirati svetu. Ker je po mnenju ustavodajalca ustava iz leta 1946 s popravkom ustavnega zakona iz leta 1953 ovirala modernizacijo odnosov v federaciji, so presodili, da je sprejem nove ustave primerna rešitev. Ustavo iz leta 1963¹¹ tako zaznamuje izrazita ideologizacija, slabitev republik (v korist občin in federacije) ter pripoznanje vodilne vloge Zveze komunistov (povzeto po Kocjančič et al., 1998, stran 63).

Poglavje človekovih pravic in svoboščin pravico do samoupravljanja umesti popolnoma na začetek, v sklop temeljnih pravic in svoboščin. To je še ena potrditev ideologizacije celotne družbe.

Republiška ustava iz leta 1963 ne vsebuje poglavja o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana (povzeto po Kocjančič et al., 1998, stran 63). Seveda to ne pomeni, da to področje ustavna materija ni urejala. Ustava Socialistične republike Slovenije namreč v drugem odstavku 3. člena določa, da se »določbe ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana neposredno uporabljajo v Socialistični republiki Sloveniji.« (USRS, 1963, 3. člen) Tudi to kaže na spremenjen odnos med federacijo in republikami. Kot ustavno izhodišče je bilo namreč uporabljeno načelo, po katerem delovni ljudje in narodi SFRJ uresničujejo svoje suverene pravice najprej v federaciji, šele nato v republikah (povzeto po Kocjančič et al., 1998, stran 63).

Oblast je še vedno organizirana po načelu enotnosti oblasti, čeprav je bil uveden izrazit element delitve oblasti, kar je v sistemu enotnosti oblasti pomemben novum: ustavno sodišče namreč lahko razveljavi zakon¹², ki ga skupščina v določenem roku sama ni popravila (povzeto po Grad et al., 1999, stran 58).

¹¹ »Ustava gradi družbeno ureditev na samoupravljanju in hkrati upošteva zgodovinsko nujno funkcijo socialistične države: nima za izhodišče države kot za vedno dano in nespremenljivo institucijo kot vlada nad državno lastnino (povzeto po Strobl et al., 1981, str. 100).

¹² Ureditev tega vprašanja vsebuje 231. člen. Ustavno sodišče lahko ob ugotovitvi, da zakon ali drug predpis ali splošni akt Skupščine SRS ni v skladu z ustavo RS Slovenije, zato ga mora skupščina SRS v šestih mesecih od dneva, ko je bila odločba ustavnega sodišča objavljena, uskladiti z ustavo. Če skupščina tega ne stori, prenehajo veljati zakon, drug predpis ali splošni akt oz. tiste njegove določbe, ki niso v skladu z ustavo. To ugotovi Ustavno sodišče s posebno odločbo (povzeto po USRS, 1963, 231. člen).

5.1 TEMELJNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Ustava iz leta 1963 samoupravljanje prepozna kot izhodiščno pravico, iz katere izhajajo vse druge pravice. Dikcija 32. člena¹³ je izrazito ideologizirana in ne dopušča dvoma, da govorimo o ustavi države s socialistično državno ureditvijo. Nadaljnja razdelava pravice do samoupravljanja je podana v 34. členu, ki pa ga podrobneje pregledamo v sklopu političnih pravic.

Dostojanstvo osebnosti implicitno ureja 66. člen. Ta določa, da je protiustavna in kazniva samovolja, s katero se omejuje človekova pravica, ne glede na to, kdo jo omeji (povzeto po USFRJ, 1963, 66. člen). V ta sklop bi lahko uvrstili tudi člen 59. člen, ki določa, da medsebojna razmerja ljudi temeljijo na vzajemnem sodelovanju in spoštovanju človekove osebnosti in svoboščin ter pravic (povzeto po USRS, 1963, 59. člen). Dostojanstvo v kazenskem postopku z nekoliko nerodno dikcijo varuje 50. člen, ki zagotavlja varstvo dostojanstva v »kazenskem in vsakem drugem postopku,« kakor tudi med izvrševanjem kazni (povzeto po USFRJ, 1963, 50. člen). Načelo dostojanstva osebnosti je raztreseno po večih določilih, kar po našem mnenju ni najboljša rešitev.

Načelo enakosti pred zakonom vsebuje 33. člen in izenačuje državljane v pravicah in dolžnostih, ne glede na razlike v nacionalnosti, rasi, veroizpovedi, spolu, jeziku, izobrazbi ali družbenem položaju (povzeto po USFRJ, 1963, 33. člen). V primerjavi z ustavo iz leta 1947 je opazna dopolnitev nekaterih osebnih okoliščin (spol, jezik, izobrazba, družbeni položaj) ter opustitev dikicije, po kateri se prepoveduje privilegiranost na osnovi rojstva, položaja, premoženja ali izobrazbe. Razlog za to bi lahko iskali v spremenjenih družbenih okoliščinah, saj je bil enostrankarski politični sistem konsolidiran, ostanki aristokracije in meščanstva pa politično niso več predstavljali grožnje edini dovoljeni politični stranki.

Precej novosti je tudi pri ostalih temeljnih pravicah. Ustava iz leta 1963 tako priznava pravico do sodnega varstva, ki je ustavno garantirana v tretjem odstavku 70. člena (povzeto po USFRJ, 1963, 70. člen). To je izjemno pomembna pridobitev v sklopu varstva človekovih pravic in svoboščin.

Uresničevanje in omejevanje pravic je urejeno relativno moderno, saj že omenjeni 70. člen zagotavlja izvrševanje neposredno na ustavi, ter določa, da je mogoče opredeliti način izvajanja posameznih pravic samo in zgolj z zakonom, in še to samo takrat, ko to predvideva ustava ali je to nujno potrebno zaradi narave pravic. Prav tako ustava ne pozna začasne razveljavitve in omejitve pravic (z delno izjemo 51. in 53. člena, ki pa urejata zgolj posege v pravice, ne pa razveljavitev pravic kot tako).

¹³ Člen navajamo v celoti: »Svoboščine in pravice človeka in občana so neodtujljiv del in izraz socialističnih in in demokratičnih, s to ustavo zavarovanih odnosov; v njih se človek osvobaja kakršnegakoli izkoriščanja ali samovolje ter si z osebnim in združenim delom ustvarja pogoje za vsestranski razvoj, izražanje in uveljavljanje svojega človeškega dostojanstva.

Svoboščine in pravice uresničujejo ljudje v medsebojni solidarnosti in v izpolnjevanju dolžnosti vsakogar do vseh in vseh do vsakogar« (povzeto po USFRJ, 1963, 32. člen).

Načelo enakega varstva pravic je v primerjavi z ustavo iz leta 1947 urejeno naravnost zgledno. Dikcija 67. člena namreč določa, da vsi uživajo enako zaščito pravic v postopkih pred sodišči, upravnimi in drugimi državnimi organi ter organizacijami, ki odločajo o njegovih pravicah in dolžnostih (povzeto po USFRJ, 1963, 67. člen).

5.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Ustava jamči nedotakljivost življenja, ki pa ni absolutna. Ustava namreč predvideva smrtno kazen kot izjemno pravno sredstvo, ki je predvideno lahko zgolj z zveznim zakonom in se lahko izreče samo za najtežja kazniva dejanja. Ustava jamči nedotakljivost osebnega življenja in drugih osebnostnih pravic, ki pa niso taksativno navedene. (povzeto po USFRJ, 1963, 47. člen)

Varstvo osebne svobode je urejeno zelo obširno. Pri tem generalno sledi postulat modernih pravnih ureditev, saj prepoveduje odvzem svobode, ki ne temelji na zakonu in prepoveduje nezakonit odvzem svobode (povzeto po USFRJ, 1963, 47. člen).

Ustava navaja precejšnje število procesnih jamstev, ki so namenjene zaščiti posameznika pri posegih državnih organov v osebno svobodo. Pravica do osebne svobode je ustavno zajamčena skupaj s pomembnim določilom, da mora biti odvzem svobode zasnovan na zakonu. To precizirajo določila, ki določajo:

- priporne razloge: kazenskem postopku dovoljeno odrediti pripor samo z zakonskim pooblastilom in takrat, ko je to nujno potrebno zaradi vodenja kazenskega postopka ali varnosti ljudi. Trajanje pripora mora biti najkrajše možno.
- Pripor odreja sodišče, in samo izjemoma drug organ, vendar ne dalj kot za tri dni.
- Trajanje po odločbi prvostopenjskega sodišča sme biti največ tri mesece, izjemoma z odločitvo vrhovnega sodišča pa še šest mesecev. Če se v tem obdobju ne vzdigne obtožnica, je pripor potrebno odpraviti.
- Priporne razlogi morajo biti pisno obrazloženi, takoj ob prijemu oziroma najkasneje v roku 24 ur.
- Odgovor na pritožbo o odreditvi pripora mora pristojno sodišče odgovoriti najkasneje v roku 48 ur. (povzeto po USFRJ, 1963, 48. člen)

Pri ureditvi osnovnih načel v kazenskem postopku večjih posebnosti ni, saj ureja določila, običajna za ureditev pravic v kazenskem postopku:

- ustavno načelo presumpcije nedolžnosti je opredeljena klasično, saj je krivdo lahko ugotovi sodišče s pravnomočno sodbo.
- Spoštovanje človeške osebnosti in dostojanstva v kazenskem – in vseh drugih – postopkih, kakor tudi med izvrševanjem kazni. Sem spada tudi varstvo pred krutim ravnanjem in kaznimi, ki jih ne predvideva kazenski zakonik.

- Prepoved sojenja v odsotnosti, ki določa, da nihče, ki je dosegljiv sodišču, ne sme biti kaznovan, če ni po zakonu zaslišan ali pa mu je dana možnost obrambe.
- Že omenjena pravica do obrambe je konkretizirana z določilom, da ima obdolženec pravico do zagovornika, kar mu omogoča v skladu z zakonom obrambo. Zakon določa, kdaj obdolženec mora imeti v kazenskem postopku zagovornika.
- Pravica do odškodnine in rehabilitacije je določena tako, da iz družbenih sredstev restitutira osebe, ki jim je bila neutemeljeno vzeta prostost ali neopravičeno obsodbo na kaznivo dejanje.
- Samo načelo zakonitosti v sodnem postopku ščiti posebni člen, ki določa, da kaznivo dejanje določata zakon ali na podzakonski predpis (povzeto po USFRJ, 1963, 50. člen).

Osnovna načela poteka kazenskega postopka so navedena po poglavju o sodiščih in javnem tožilstvu. Neodvisnost sodišč je ustavno garantirana, pri presoji so vezana zgolj na ustavo in zakone (povzeto po USFRJ, 1963, 136. člen). Delo je podvrženo javnemu nadzoru, saj 141. člen jamči javnost sodnih obravnav, javnost je mogoče izključiti zgolj pod takastivno naštetimi pogoji (varstvo tajnosti, varstvo morale, varstvo interesov mladoletnih oseb, varstvo posebnih interesov družbene skupnosti). (povzeto po USFRJ, 1963, 141. člen). 154. člen prepoveduje retroaktivnost in določa, da se kazniva dejanja, gospodarski prestopki in prekrški ugotavljajo in kaznujejo po zakonu, ki je veljal ob storitvi dejanja, razen če je nov zakon milejši do storilca (povzeto po USFRJ, 1963, 154. člen). Ustava tudi jamči pravico do uporabe jezika, ki ga oseba, zoper katero teče postopek ali uveljavlja kako pravico, razume (povzeto po USFRJ, 1963, 157. člen).

Svobodo gibanja ureja 51. člen, ki ureja svobodo gibanja in nastanitve. Omejitev lahko predpiše zakon, vendar le za vodenje kazenskega postopka, preprečitev širjenja nalezljivih bolezni, varstvo javnega reda ali če tako zahtevajo interesi obrambe države (povzeto po USFRJ, 1963, 51. člen).

Nedotakljivost stanovanja je urejena dokaj podrobno in moderno. Za vstop proti posestnikovi volji ni dovoljeno vstopiti v stanovanje ali druge prostore s ciljem preiskave brez odločbe, izdane na podlagi zakona.

Pri tem ustava določa, da ima biti pravico navzoč tisti, čigar prostori oziroma stanovanje se preiskuje, oziroma njegovi družinski člani oziroma zastopnik. Nujen pogoj za preizskavo je prisotnost dveh prič.

Problematično je določilo, da zakon lahko določi pogoje, ob katerih je dovoljena uradnemu organu preiskava brez odločbe in navzočnosti prič. To utemeljuje s pogojem, da je to potrebno, da se neposredno prime storilec kaznivega dejanja ali zavarujejo ljudje in premoženje ali če je obstaja nevarnost, da bi se uničili dokaz v kazenskem postopku.

Protipravni vstop ter njihovo preiskovanje sta kazniva (povzeto po USFRJ, 1963, 52. člen).

Varstvo tajnosti pisem in drugih občevalnih sredstev je neprekršljiva. Samo zvezni zakon lahko predpiše, da se sme na podlagi določbe pristojnega organa odstopiti od

tega načela, če je to neogibno potrebno za kazenski postopek ali varnost države (povzeto po USFRJ, 1963, 53. člen).

Svoboda vesti je urejena v 46. členu. Ta določa delovanje verskih skupnosti in izpovedovanje vere, ki je svobodno, vendar omejeno na zasebno sfero. Ustava določa ločitev verskih skupnosti in države in so v sferi opravljanja verskih zadev in obredov avtonomne. Dovoljeno je ustanavljanje šol za šolanje verskega kadra, ustava prepoveduje zlorabo vere v politične namene. Družbena skupnost lahko materialno podpira verske skupnosti, ki smejo v zakonskih mejah imeti lastninsko pravico na nepremičninah (povzeto po USFRJ, 1963, 46. člen).

Prepoved izročitve državljanstva je urejena v 54. členu. Ta določa, da jugoslovanski državljan uživa v tujini varstvo Socialistične Federativne republike Jugoslavije. Jugoslovanskemu državljanu ne more biti vzeto državljanstvo, ne more biti odstranjen iz države in ne ekstradiran.

Zgolj izjemoma se sme iz države odsotnemu državljanu, ki ima še drugo državljanstvo¹⁴, na podlagi zakona odvzeti jugoslovansko državljanstvo. Pogoji za to je, da državljan škoduje mednarodnim ali drugim interesom Jugoslavije kakor tudi če noče izpolnjevati osnovnih dolžnosti občana (povzeto po USFRJ, 1963, 54. člen).

Prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti je vsebovana v 32. členu. Ta člen jamči državljanom pravico do svobodnega izražanja narodnosti in kulture ter svobodne rabe jezika. Ta v tretji alineji določa, da je protiustavno in kaznivo propagiranje ali izvajanje nacionalne enakopravnosti ter vsako razpihovanje nacionalnega, rasnega ali verskega sovraštva ali nestrpnosti (povzeto po USFRJ, 1963, 32. člen).

Pomen tega določila je v večnacionalni strukturi Jugoslavije ter v krhkem ravnotežju med narodi. To ravnotežje je skozi ustavno ureditev lovila tudi Jugoslavija, saj se je politični vrh zavedal, da mednacionalne tenzije niso v popolnosti premagane.

5.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Ustava jamči vse klasične politične pravice, ki pa so urejene nedosledno. Med politične pravice štejemo tudi pravico do samoupravljanja, čeprav smo jo – ravno zaradi vsepriostnosti, ki prežema ustavo- uvrstili med temeljna določila. Izogniti pa se ne moremo 43. členu, ki takstativno določa pravice, k izhajajo iz samoupravljanja.

Volilna pravica je tako pomembna, da jo ureja poseben člen. Volilno pravico pridobi občan, ki je dopolnil 18 let, izvaja jo skozi določanje delegatov za volitve in voli delegate v predstavniška telesa in organe družbenega samouporabljanja, obenem je pa tudi lahko izvoljen v ta teresa in organe.

Vsak član delovne skupnosti ima tudi aktivno in pasivno volilno pravico na volitvah za organe delovnih organizacij. (povzeto po USFRJ, 1963, 35. člen)

¹⁴ To načelo je v skladu s 15. členom Splošne deklaracije o človekovih pravicah, saj se odvzem državljanstva ne sme izreči posamezniku z zgolj enim državljanstvom, ki bi tako postal apatrid zaradi posega državnega organa (povzeto po Debelak in Rakočević, 2006, str. 50).

Ta člen povzema določila ustave iz leta 1947, pri čemer je dikcija spremenjena tako, da ustreza novemu načinu ekonomske ureditve (omenjanje organov družbenega samoupravljanja). Pozitiven napredek je, da ustava ne predvideva odvzema volilne pravice.

Sodelovanje pri upravljanju javnih zadev je en od temeljev samupravljanja. Ureja jo že omenjeni 34. člen, posredno pa ureja to načelo tudi 61. člen, ki ureja vestno opravljanje zaupanih javnih funkcij. Za opravljanje funkcije ustava predvideva osebno odgovornost (povzeto po USFRJ, 1963, 61. člen).

Pravica do pribežališča je urejena v 65. členu in je v primerjavi s prejšnjo ureditvijo z izjemo jamstva zatočišča apatridom ni bistvenih sprememb. Predvideva pravico do azila tujim državljanom in apatridom, ki so pregnani zaradi zavzemanja za demokratične nazore in gibanja, socialno in narodno osvoboditev, svobodo in pravice človeške osebnosti ali za svobodo znanstvenega ali umetniškega ustvarjanja (povzeto po USFRJ, 1963, 65. člen).

Sloboda misli in opredelitve je urejena v posebnem členu (povzeto po USFRJ, 1963, 39. člen). Ta člen se izmika jasni opredelitvi, deloma ga bi lahko interpretirali kot člen, ki omogoča svobodo izražanja, ki pa v ustavi ni eksplicitno urejena.

Ena od temeljnih in klasičnih pravic ureja 40. člen. Ta člen jamči svobodo tiska in drugih oblik informiranja, svobodo združevanja, svobodo govora in javnega nastopanja, svobodo zbiranja in drugih javnih manifestacij. Namen sredstev informiranja je, da občani izražajo in objavljajo svoje mnenje, uporabljajo občila za svoje informiranje ter izdajajo časnike in drugi tisk ter z drugimi obveščevalnimi sredstvi širijo informacije.

Vedar pa je svoboda tiska in informiranje resno omejeno. To pravico omejuje problematično določilo o prepovedi izvajanja teh pravic s ciljem rušitve socialistične demokratične ureditve. Če je bilo v ustavi iz leta 1947 to urejeno v posebnem členu, pa je to v ustavi iz leta 1963 zgolj alineja v členu, ki obenem prepoveduje izvajanje pravic s ciljem ogrožanja miru, enakopravnega mednarodnega sodelovanja ali neodvisnosti države, razpihovanja mednacionalnega, verskega, ali rasnega sovraštva ali nestrpnosti ali spodbujanja k kaznivim dejanjem o.z na način, s katerim bi se žalilo javno moralo.

Zvezni zakon določi, v katerih primerih in ob katerih pogojih ima neustavna uporaba sredstev za posledico omejitev uporabe ali njihovo prepoved.

Dolžnost medijev je, da resnično in objektivno obveščajo javnost, ustava pa jamči tudi pravico do popravka informacij, ki bi prizadele pravico ali interes človeka ali organizacije.

Družbena skupnost mora s ciljem čim boljše informiranosti ustvarjati ugodne pogoje za razvoj ustreznih dejavnosti (povzeto po USFRJ, 1963, 40. člen).

Ustava ne ureja dveh tipičnih pravic, svobode izražanja in pravice do zbiranja in združevanja.

5.4 SOCIALNE IN EKONOMSKE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Ekonomске pravice in svobščine so v primerjavi z ustavo urejene tako, da je viden premik iz državne v družbeno oziroma samoupravno lastnino.

Od klasičnih pravic je v poglavju o človekovih pravicah urejena le pravica dedovanja. Pri tem postavi omejitve, da nihče ne sme z dedovanjem pridobiti več nepremičnin in delovnih sredstev, kot to določa ustava ali zakon (povzeto po USFRJ, 1963, 55. člen).

Pravica do zasebne lastnine ni urejena v sklopu poglavja o človekovih pravicah, pač pa v sklopu poglavja o družbenoekonomski ureditvi. Ta ureditev je identična ureditvi ustave iz leta 1947. Ustava jamči občanom lastninsko pravico na predmetih, ki so namenjeni za osebno potrošnjo, rabo, ali zadovoljevanje kulturnih ali drugih osebnih potreb. Poleg tega dovoljuje občanom lastninsko pravico na stanovanjih hišah ali stanovanje za zadovoljevanje družinskih ali osebnih potreb ter za opravljanje dejavnosti v skladu z ustavo in zakoni. Meje lastninske pravice določa zakon (povzeto po USFRJ, 1963, 23. člen).

24. člen uredi razlastitev, ki je možna proti pravični odškodnini ali omejiti lastninsko pravico (povzeto po USFRJ, 1963, 25. člen).

Določila, ki posegajo na področje dela in pravic, ki izhajajo iz dela so urejena izjemno podrobno. Pravica do dela je urejena zelo široko in podrobno, saj ne določa samo običajnih določil, pač pa tudi podrobno ureja delovni čas ter zaščito ranljivih skupin delavcev:

- svoboda dela in dolžnost skupnosti, da ustvarja pogoje za izvajanje pravice do dela,
- svoboda izbire poklica in zaposlitve,
- prepoved prisilnega dela,
- vsakemu državljanu so pod enakimi pogoji dostopno vsako delovno mesto in funkcija,
- zaposlitev lahko proti volji zaposlenega preneha zgolj pod pogoji, ki jih ureja zvezni zakon,
- pravica do oskrbnine jamči se pod zakonskimi pogoji, pravica za materialno varnost za časčasne nezaposlenosti,
- neodtujljivost pravic, ki izhajajo iz dela,
- pomoč družbene skupnosti pri usposabljanju delavcev, ki niso v popolnosti sposobni za delo,
- državljanom, nesposobnim za delo ustava jamči pomoč pri preživetju,
- za delo sposobni občani, ki ne želijo delati, nimajo pravic, ki izhajajo iz dela (povzeto po USFRJ, 1963, 36. člen).

Podobno podrobno so urejena tudi določila, ki se tičejo organizacije dela:

- dolžina delovnega tedna (42 ur v sedmih dneh), zakon pa lahko določa tudi izjemo. Pravica do dnevnega in tedenskega počitka in zakonsko določena pravica dopusta v trajanju najmanj 14 dni,
- ustava določa dolžnost delodajalca, da skrbi za osebno varnost, zdravstveno in drugo zaščito pri delu,

- pri delu je zapovedana posebna zaščita zensk, mladine in invalidnih oseb,
- zvezni zakon določa minimalni osebni dohodek (povzeto po USFRJ, 1963, 37. člen).

Pravica do socialne varnosti je urejena na podoben način kot prejšnje pravice:

- obvezno zavarovanje na osnovi vzajemnosti in solidarnosti,
- na osnovi obveznega zdravstvenega zavarovanja izhaja pravica do zdravstvena oskrbe za primer bolezni, zmanjšanja delovne sposobnosti in starosti,
- prenos zdravstvene zaščite pri smrti zavarovanca na člane družine ureja zakon,
- zakonska ureditev socialne zaščite za ostalo prebivalstvo,
- sodelovanje zavarovancev pri vodenju službe socialnega zavarovanja (povzeto po USFRJ, 1963, 38. člen).

Zdravstveno varstvo določa 65. člen. Ta določa, da ima vsakdo pravico do zdravstvenega varstva. Za občane, ki niso zavarovani, te obseg in pravice določa zakon. Družba skrbi za ustvarjanje pogojev za širjenje primarne zdravstvene mreže, družbena skupnost skrbi tudi za razvoj fizične kulture, počitka in zabave občanov in pri tem pomagajo iniciativam prebivalstva (povzeto po USFRJ, 1963, 54. člen).

Skrb za mater in otroka je zagotovljena materam in otrokom, še posebej pa mladoletnikom, za katere starši ne skrbijo. Podobno določilo velja za zaščito pravic vojnih invalidov (povzeto po USFRJ, 1963, 57. člen).

Ureditev ustavnih določil o družini sledi ureditvi ustave iz leta 1947, tudi tukaj ustavno določilo sledi načelu ločitve cerkve od države.

5.5 PRAVICE NARODNIH MANJŠIN

Zaradi federalne ureditve je bilo to področje urejeno precej podrobno. Ustava določa enakopravnost jezikov in pisav narodov Jugoslavije. Prav tako imajo pripadniki narodov, živeči v drugih republikah, pravico do pouka v svojem jeziku. Zanimivo odstopanje od pravila enakopravnosti jezikov je določba, ki določa, da je jezik poveljevanja v JLA srbskohrvaški (povzeto po USFRJ, 1963, 42. člen).

Podobno določilo o popolni svobodi izražanja pripadnosti narodnosti velja tudi za narodnosti, ki jim ustava jamči pravico do uporabe lastnega jezika, razvoja lastne kulture in ustanavlja lastne organizacije in šolstva (povzeto po USFRJ, 1963, 44. člen).

Zasnovo ustavne ureditve, kot jo poznamo danes, najdemo v tretjem odstavku ustave SFRJ, ki določa, da republiške ustave lahko določajo še druge pravice, ki jih imajo posamezne narodnosti na območjih, na katerih živijo (povzeto po USFRJ, 1963, 44. člen).

5.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Omenili smo že, da je v ustavi iz leta 1963 prisoten izrazit element delitve oblasti, ki ga predstavlja ustavno sodišče. Nasplošno lahko ugotovimo, da je varstvo človekovih pravic v primerjavi z ustavo iz leta 1947 urejeno bistveno bolj podrobno in vsaj na načelni ravni nudi dobro zaščito.

Pristojnost sodišč ureja 135. člen, ki sodiščem nalaga pristojnost o odločanju o temeljnih osebnih premoženjskih, delovnih in drugih pravicah občanov. (povzeto po USFRJ, 1963, 135. člen) Pri tem so neodvisna, vezana zgolj na ustavo in zakone (povzeto po USFRJ, 1963, 136. člen).

Pomembna novost je tudi 159. člen ustave SFRJ, ki posebej ureja pravico do pritožbe na dokončne posamične pravne akte. Zakonitost teh pravnih aktov, s katerimi organizacije s pooblastili odločajo o o pravicah in obveznostih, presoja sodišče v upravnem sporu, če zakon ne predvideva druge oblike sodnega varstva.

Nadzor nad ustavnostjo in zakonitostjo je razdeljen med skupščino družbenopolitične skupnosti, ki lahko odpravi in razveljavi protiustaven ali nezakonit predpis ali drug splošen pravni akt (povzeto po USRS, 1963, 219. člen), izvršni svet, ki lahko do presoje ustavnega usodišče zadrži izvršitev predpisov občinskih in okrajnih skupščin (povzeto po USFRJ, 1963, 220. člen), okrajnih skupščin, ki lahko zadrži izvrševanje predpisov občinske skupščine (povzeto po USFRJ, 1963, 221. člen), ter ustavnega sodišča.

Ustavno sodišče ima izjemno pomembno nalogo, zato ustavno določilo navajamo v celoti: »Ustavno sodišče SRS odloča o varstvu pravice samoupravljanja in drugih z zvezno ustavo in s to ustavo določenih temeljnih svoboščin in pravic, če so kršene te pravice in svoboščine in pravice s posamičnim aktom ali opravičem republiškega, okrajnega in občinskega organa ali delovne oziroma druge samoupravne organizacije pa ni z zakonom zagotovljeno drugo sodno varstvo« (povzeto po USRS, 1963, 228. člen).

Pristojnost ustavnih sodišč na področju varstva temeljnih pravic in svoboščin opredeljuje 150. člen ustave SFRJ ki določa, da so ustavna sodišča pristojna za presojo skladnosti zakonov z ustavo in skladnosti drugih predpisov in splošnih aktov z ustavo in zakoni. Določa tudi, da ustavna sodišča varujejo v skladu z ustavo pravico do samoupravljanja ter druge z ustavo določene pravice in svoboščine, če je taka pravica prekršena s posamičnim aktom ali dejanjem, drugačno sodno varstvo pa ni zagotovljeno (povzeto po USFRJ, 1963, 150. člen).

Tovrstno varstvo pa ustava iz leta 1974 ne zagotavlja več, saj ustavno sodišče presoja zgolj protiustavnost posameznih splošnih pravnih aktov.¹⁵

¹⁵ To kaže na poseben odnos med skupščino in ustavnim sodiščem. Za te odnose je značilno, da skupščina ohranja svojo suverenost. Ustavno sodišče ni postavljeno nad skupščino, ker ne more razveljavljati zakonov, pač pa lahko samo ugotovi njihovo protiustavnost (povzeto po Strobl et al, 1981, str. 310).

6 USTAVA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1974

V poznih šestdesetih in poznih sedemdesetih letih je bila Jugoslavija soočena z vprašanjem nadaljnjega ekonomskega in političnega razvoja. V monolitu so se pojavile prve razpoke, ki so bile relativno hitro zatrte (primer Ranković v 60ih, hrvaški maspok, študentski protesti, obračun s slovenskimi »liberalci« Staneta Kavčiča...) je bila jugoslovanska federacija pred resnimi preizkusi nadaljnjega razvoja odnosov med republikami in federacije v celoti. Rešitve, ki jih je vpeljala ustava iz leta 1963 (krepitev pomena federacije), so se izkazale za neustrezne. Ustava iz leta 1974 v preambuli določa, da so odnosi v federaciji zasnovani na utrjevanju pravic in odgovornosti republik in pokrajin (Kocjančič et al., 1998, str. 72).

Ustavo iz leta 1974 zaznamuje močna ideologizacija¹⁶. Znamenite besede »sreče človeku ne more dati niti država, niti sistem niti politična stranka. Srečo si človek lahko ustvari samo sam. Toda ne sam kot posameznik, ampak samo v enakopravnih odnosih z drugimi ljudmi« (Kardelj, 1980, str. 42), so pravzaprav natančen povzetek vsebine ustave iz leta 1974. Edvard Kardelj je kritiko buržoaznih (oziroma meščanskih) sistemov strnil v tri točke, ki naj bi dokazevale, da so ti sistemi demokratični zgolj po imenu:

- državljani imajo zelo redko priliko osebnega izrekanja o predlogu. Izreka se lahko zgolj o kandidatu, ki odloča v njegovem imenu.
- Volilec v parlamentarnem sistemu poslancu poveri generalno pooblastilo za odločanje o vseh vprašanjih, ki so v pristojnosti parlamenta.
- Končna kritika pa leti na zelo ozko pristojnost parlamenta v meščanski družbi, saj po Kardelju v njegovem imenu odločajo zunajparlamentarne sile (glej Kardelj, 1980, 130-133).

Kot rešitev za te težave s klasičnimi, meščanskimi demokracijami je zasnoval sistem samoupravne demokracije, ki z osebno angažiranostjo posameznika – samoupravljalca in njegovega delegata prispeva k večji demokratičnosti celotnega političnega življenja.

Kardelj nadalje trdi, da so »ljudje s socialističnim samoupravljanjem dosegli neprimerno širše demokratične pravice in človekove svoboščine od tistih, ki jih vsebuje pojem meščanskih pravic in svoboščin v drubi klasične meščanske demokracije (Kardelj, 1980, str. 128). To utemeljuje s tem, da je pravica človeka, da v ustreznih samoupravnih oblikah demokratske integracije upravlja samega sebe in da neposredno vpliva na vse oblike odločanja o svojih interesih (povzeto po Kardelj, 1980, str. 128).

¹⁶ Vendar pa se Edvard Kardelj s tem ne strinja, saj trdi, da so po sprejemu ustave iz leta 1974 elementi enopartijskega sistema resda še vedno navzoči, vendar le toliko, kolikor so potrebni za varstvo revolucije in socialistične družbene ureditve. (povzeto po Kardelj 1980, str. 66).

To mišljenje se izkazuje predvsem v programskih in popolnoma ustavno nepotrebnih določbah, ki jih je precej. Za večino teh določil velja, da bi bilo zakonsko urejanje primernejše.

Večina določb, ki obravnavajo človekove pravice je zbranih v IV. poglavju z naslovom SVOBOŠČINE, PRAVICE IN DOLŽNOSTI ČLOVEKA IN OBČANA¹⁷. Povedno je, da so pred poglavjem o svoboščinah podrobno urejeno področje državne ureditve in samoupravljanja. Ustava SRS vsebuje vse pravice in svoboščine, ki jih ureja ustava SFRJ, ima pa tudi nekatere dodatne določbe oziroma razčlenitve (varstvo žensk v zvezi z nosečnostjo in rojstvom otroka, določba o varstvu invalidnih otrok in drugih težje prizadetih občanov, razširjena določba o glede varstva vojaških invalidov, določba o pravici in dolžnosti telesno-kulturne dejavnosti ter določbe o posebnih pravicah avtohtonih manjšin) (povzeto po Strobl et al., 1981, str. 120).

6.1 TEMELJNE ČLOVEKOVE PRAVICE

Ugotovimo lahko, da je podobnost urejanja med ustavama iz leta 1963 in 1974 izjemno velika. Na razlike bomo seveda opozorili, rečemo pa lahko, da na področju temeljnih človekovih pravic večjih sprememb ni. Ustavno ureditev temeljnih človekovih pravic preveva usmeritev, po kateri je samoupravljanje temelj vseh družbenih odnosov.

V luči samoupravljanja izstopa 196. člen¹⁸, ki pravico do samoupravljanja določa uvršča med temeljna načela. To trditev utemeljujemo s tem, da je člen uvrščen na sam začetek poglavja, ki ureja pravice in svoboščine ter da duh samoupravljanja prežema tudi ostale določbe, ki se uvrščajo v druge kategorije (USRS, 1974, 194. člen). Na ta način ustavodajalec uresničuje dolgoročni proces spremembe družbe, tj. odmiranje države (povzeto po Strobl et al. 1981, str. 121).

Še ena posebnost je 195. člen, ki je prvi v poglavju. Vmestitev in dikcija ga tudi uvrščata med temeljna določila, vsebina pa je tako samosvoja, da se izmika uvrstitvi. Poudarek je na solidarnostnem uresničevanju pravic, ki dolžnosti in pravice vsakogar do vseh in vseh do vsakogar. Meje pravic in svoboščin uvršča do pravic drugih (povzeto po USRS, 1974, 195. člen).

¹⁷ Strobl et al. v učbeniku Ustavno pravo SFR Jugoslavije svoboščine in pravice deli na pravico do samoupravljanja, pravico do dela z družbenimi sredstvi, pravico do dela, svoboda dela in pravice v zvezi z delom, politične pravice in svoboščine, svoboščine in pravice osebnosti, družinske pravice, socialne pravice, kulturno- prosvetne pravice, premoženjske pravice, druge pravice in dolžnosti človeka in občana (povzeto po Strobl, 1981 str. 8).

¹⁸Ker je člen uvrščen v poglavje o človekovih pravicah ga navajamo v celoti: »Nedotakljiva in neodtujljiva je pravica delovnega človeka in občana do samoupravljanja; z njo se vsakomur zagotavlja, da odloča o svojih posebnih in skupnih interesih v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter v družbenopolitičnih skupnostih kot tudi v vseh drugih oblikah svojega samoupravnega združevanja in medsebojnega povezovanja.

Vsakdo je odgovoren za samoupravno odločanje in za izvajanje odločitev« (USRS, 1974, 196. člen).

197. člen predpisuje enakost pred zakonom. Taksativno našteva osebne okoliščine, seznam je dokaj okrnjen (narodnost, rasa, spol, jezik, veroizpoved izobrazba, družbeni položaj). Eksplicitno določa da, so vsi pred zakonom enaki (povzeto po USRS, 1974, 197. člen).

Med temeljna človekove pravice spada tudi dostojanstvo osebnosti in s tem načelom povezani členi. V 219. členu ustava določa varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v kazenskem in vsakem drugem postopku, med odvzemom prostosti ter izvrševanjem kazni (povzeto po USRS, 1974, 219. člen). Ureditev je dobesedno identična s tisto iz leta 1963, s to izjemo, da je leta 1974 varstvo dostojanstva osebnosti urejeno v posebnem členu.

Pravica do pravnega sredstva je urejeno v 220. členu, ki vsakomur omogoča dostop do pritožbe ali drugega pravnega sredstva proti odločbam sodišč, državnih organov in drugih organov in organizacij, s katerim določajo o pravici ali na zakonu temelječimu interesu. Pravno pomoč zagotavlja odvetništvo kot samostojna družbena služba. (povzeto po USRS, 1974, 220. člen)

Ta ureditev je ustavno zelo kakovostna, saj nudi posamezniku široko možnost pritožbe na vse vrste posamičnih pravnih aktov.

Uresničevanje in omejevanje pravic je urejeno v 249. členu. Ta določa, da svoboščin in pravic na podlagi ustave ni mogoče vzeti in ne omejiti. Poleg tega določila vsebuje tudi prepoved izvajanja pravic na način, ki bi spodkopaval ustavno ureditev, kršil z ustavo zajamčene svoboščine in pravice, ogrožal mir in razpihoval nacionalno, versko in rasno nestrpnost, spodbujal h kaznivim dejanjem, oziroma izvajal pravice v nasprotju z javno moralo.

Vendar pa ustava omogoči omejevanje pravic na podlagi zakona (povzeto po USRS, 1974, 249. člen). V tem členu so vsebovane tudi nekatera klasična določila iz kataloga osebnih pravic, predvsem prepoved spodbujanja k neenakopravnosti, nestrpnosti ter nasilju in vojni.

Suspenz pravic in svoboščin je urejen v 381. členu, ki določa pristojnosti Predsedstva SRS. Med vojno tako razširjeno predsedstvo lahko izdaja uredbe z zakonsko močjo, ki jih mora kasneje potrditi Skupščina SRS. Taka zakonska uredba lahko začasno suspendira posamezne ustavne določbe, ki se nanašajo na posamezne svoboščine in pravice delovnih ljudi in občanov, pravice samoupravnih organizacij, sestavo in pooblastila izvršnih, upravnih in drugih organov v SRS (povzeto po USRS, 1974, 381. člen).

6.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Tudi pri osebnostnih pravicah lahko govorimo o dokajšnji podobnosti s prejšnjo ustavno ureditvijo.

Nedotakljivost človekovega življenja ureja 215. člen. Ustava sicer dovoljuje smrtno kazen, vendar le izjemoma in najhujše oblike kaznivih dejanj, (ki pa jih ne navaja, to

prepušča podrejenim pravnim aktom, v prvi vrsti Kazenskemu zakoniku) (povzeto po USRS, 1974, 215. člen). Ureditev nedotakljivosti je identična ustavi iz leta 1963.

V ta sklop bi lahko uvrstili tudi določilo, ki varuje nedotakljivost integritete človekove osebnosti, osebno in družinsko življenje ter druge pravice osebnosti. V drugem odstavku ta člen prepoveduje izsiljevanje priznanj in izjav, kar bi deloma lahko razumeli tudi kot prepoved mučenja (povzeto po USRS, 1974, 216. člen).

Zakon osebno svobodo ščiti v posebnem členu, ki ureja nedotakljivost svobode ter prepoved odvzema svobode, ki ne temelji na zakonu. Odvzem prostosti sme trajati samo dokler zanj obstajajo zakonski pogoji, nezakonit odvzem prostosti je kazniv.

Pravice in procesna jamstva v kazenskem postopku (zakonitost v kazenskem pravu, domneva nedolžnosti, pravna jamstva, javnost sojenja, prepoved ponovnega sojenja o isti stvari, rehabilitacija) so urejeni v treh, relativno obsežnih členih:

- pripor je urejen v 218. členu, ki določa, da je pripor mogoč samo na podlagi utemeljenega suma in če je to nujno potrebno za varnost ljudi ali potek kazenskega postopka. Z odločbo ga odredi sodišče, le izjemoma pod zakonsko določenimi pogoji drug zakonsko pooblaščen organ, vendar največ za tri dni. Priprtemu mora biti ob priporu, najkasneje pa v 24 urah od nastopa pripora vročena pisno obrazložena odločba, na katero ima priprti pravico pritožbe, na katero mora sodišče odločiti v 48 urah. Trajanje je omejeno na najkrajši potrebno čas, po odločbi prvostopenjskega sodišča tri mesece, vrhovno sodišče sme ta rok podaljšati še za tri mesece. Če do tega roka ni vložene obtožnice, je potrebno obtoženca izpustiti (povzeto po USRS, 1974, 218. člen).
- Princip, da je posameznik lahko kaznovan zgolj za kaznivo dejanje, ki je kot tako določeno, je urejeno v 221. členu. Ta poleg tega prepoveduje retroaktivnost kazenske zakonodaje. Kazniva dejanja in sankcije lahko določa samo zakon, izreka pa jih zgolj sodišče po predpisanem postopku (povzeto po USRS, 1974, 221. člen).
- Podaljek tega člena je 222. člen, ki ureja zakonitost v kazenskem postopku. Ta ureja presumpcijo nedolžnosti s klasičnim besednjakom (krivda je dokazana s pravnomočno sodbo), jamči pravico do obrambe in določa procesna jamstva, po katerih se jamči pravico do obrambe in izjasnitve o obtožbah. Vsakomur jamči pravico do zagovornika, ki ima v skladu z zakonom omogočeno, da brani pravice in interese obtoženega. Zakon določa, v katerih primerih obdolženi mora imeti zagovornika. Ta člen ureja tudi pravico do rehabilitacije in odškodnine (povzeto po USRS, 1974, 223. člen).

Svoboda izražanja in opredeljevanja uredi 208. člen. Dikcija je nekoliko nerodna, pa vendar je mogoče razbrati, da ta člen zagotavlja intelektualno integriteto posameznika. Člen namreč določa, da je » zajamčena svoboda misli in opredelitve« (USRS, 1974, 208. člen).

Svoboda vesti oziroma je urejena na enak način, kot v ustavi iz leta 1963 (USRS, 1974, 229. člen). Tudi nekatere druge pravice so urejene identično kot v ustavi iz

leta 1963. Sem sodi varnost pisem in občil; enako velja za svobodo gibanja in nastanitve ter nedotakljivost stanovanja.

6.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Katalog političnih pravic in svoboščin je v primerjavi s prejšnjo ureditvijo doživel precejšnje spremembe v smislu povečanja pravic. To je zasluga uvedbe samoupravljanja kot alternative kapitalizmu in socializmu sovjetskega tipa.

Volilno pravico posameznik pridobi z dopolnjenim 18. letom. To pomeni, da lahko voli ali je izvoljen za člana delegacije v temeljni samoupravni organizaciji in za delegata v skupščini družbenopolitične skupnosti. Sledita odstavka, ki določata pravice, da ima delavec ne glede na starost pravico voliti in biti voljen za delegacijo za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in voliti delegate v skupščine teh skupnosti. Podobno pravico (ne glede na starost) določa tudi za volitve v organe upravljanja organizacije (povzeto po USRS, 1974, 198. člen). Ta pravica pomeni razširitev volilne pravice (določilo o volilni pravici ne glede na starost), obenem pa se prepleta z ustavno pravico do samoupravljanja (povzeto po Krivic, 1978, str. 264).

Ustava v 210. členu jamči svobodo združevanja, svobodo zborovanja in drugega javnega zbiranja (povzeto po USRS, 1974, 210. člen). Tega ustavnega določila v ustavi iz leta 1963 ni bilo (zanimivo pa je, da ga je moč najti v ustavi iz leta 1947). Pri tem določilu govorimo predvsem o svobodi združevanja v društva (in včlanjevanja vanje), ki jo urejajo republiški zakoni (Krivic, 1978, str. 267).

Svoboda znanstveno raziskovalnega in umetniškega ustvarjanja ureja 211. člen. Zanimivo je, da poleg prej navedene svobode znanstvenega in umetniškega dela dokaj podrobno ureja avtorske in moralne pravice, ki izhajajo iz tovrstnega udejstvovanja. Obenem ta člen zapoveduje, da ustvarjalci ne smejo izvajati pravic na izumih in stvaritvah na način, ki bi bil nasproten interesu družbe po uporabi teh izumov. Še več: ustava določa, da obseg, trajanje, omejitve, prenehanje in varstvo individualnih in kolektivnih (dela, nastala v okviru delovnih organizacij) avtorskih pravic določa zakon (povzeto po USRS, 1974, 211. člen).

Sodelovanje pri upravljanju javnih zadev je vsebovano v več členih. Poleg že omenjega 198. člena (ki ureja volilno pravico) to področje ureja tudi 200. člen, ki določa, da je vsakdo dolžan »vestno in v interesu socialistične samoupravne družbe opravljati samoupravno, javno in drugo družbeno funkcijo, ki mu je bila poverjena« (USRS, 1974, 200. člen).

Člen o obrambi države je skorajda enak kot v ustavi iz leta 1963, le da je obramba države postala »nedotakljiva in neodtujljiva pravica« (povzeto po USRS, 1974, 227. člen). V širšem smislu spada med ta določila tudi 228. člen, ki občanom priznava pravico sodelovati v družbeni samozaščiti (povzeto po USRS, 1974, 228. člen).

Na novo je urejena tudi pravica do peticije. Peticije in pobude so pomemben dejavnik neposredne demokracije, a le, če doživijo ustrezno obravnavo in epilog. Ustava občanom daje pravico podajati vloge in predloge telesom in organom

družbenopolitičnih skupnosti in drugim organom, ter da nanje dobijo odgovore ter dajanje političnih in drugih pobud splošnega pomena (povzeto po USRS, 1974, 199. člen).

209. člen, ki jamči svobodo medijev, jamči tudi pravico do popravka in ugovora. Člen ureja materijo na podoben, vendar ne identičen način v primerjavi z ustavo iz leta 1963. Člen jamči svobodo tiska in drugih sredstev javnega obveščanja, občanom prizna pravico objavljanja in izražanja svojih mnenj in do obveščenosti. Ustava ureja, da društva in organizacije za izdajanje tiska in širjenje obvestil pod pogoji, ki jih določa zakon. Občanu jamči, da je obveščen od dogodik v domovini in svetu; obenem nalaga tisku in medijem, da poročajo resnično in objektivno.

Ta člen jamči pravico do popravka objavljenega obvestila, s katerim je prizadeta pravica ali interes človeka, organizacije in organa. V tem členu je naložena tudi dolžnost vseh organizacij, da zagotovijo javnost svojega dela (povzeto po USRS, 1974, 209. člen). Po Krivicu ta ustavna določba okrepi siceršno ustavno pravico organizacij in občanov, da objavljajo mnenja in širijo obvestila preko medijev (povzeto po Krivic, 1978, str. 267).

Pribežališče ureja 247. člen popolnoma identično, kot ga ureja Ustava SFRJ iz leta 1963.

Pravica do državljanstva¹⁹ je urejena zgolj v ustavi SFRJ, ne pa tudi v republiški ustavi (povzeto po Krivic, 1978, str. 268).

6.4 EKONOMSKE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Glede na povedano ni presenetljivo, da je del, ki obravnava ekonomske pravice in svoboščine relativno obsežen. Druga značilnost je dokajšnja podrobnost urejanja področja, saj je ravno v poglavju o gospodarskih in socialnih razmerjih daleč največ programskih določil.

Področje varstva dela je urejeno zelo podrobno. Ustava v 201. členu jamči pravico do dela ter predpisuje, da mora država in ostale družbenopolitične skupnosti ustvarjati čim ugodneje pogoje za uresničevanje pravice do dela (povzeto po USRS, 1974, 201. člen). Sicer to določbo lahko razumemo kot ustavno obvezo k polni (oziroma čim večji) zaposlenosti, vendar pa se Strobl et al. s tem ne strinjajo, čeprav nanjo spominja²⁰ (povzeto po Strobl et al. 1981, str 125). Krivic opozarja, da je del vsebine pravice do dela tudi pravna ureditev, ki preprečuje, da bi človek brez krivde ali iz neupravičenih razlogov delo izgubil (povzeto po Krivic, 1978, str. 268).

¹⁹ Ustava SFRJ ureja pravice, ki izvirajo iz državljanstva (varstvo državljana v tujini, prepoved izгона, prepoved ekstradicije, prepoved odvzema državljanstva, ki je dovoljena zgolj izjemoma) in ne pravice do državljanstva. (povzeto po Krivic, str. 1978, str. 268)

²⁰ Iz te pravice izhaja šest značilnih načel, ki so urejena v ustavi: ustava obvezuje vse dejavnike, ki upravljajo družbena sredstva do ustvarjanja čedalje ugodnejših pogojev za uresničevanje pravice do dela; pravica do materialnega nadomestila med brezposelnostjo; ustvarjanje pogojev za usposabljanje občanov; načelo varstva delavca v delovnem razmerju, neodtujljivost pravic, ki izhajajo iz dela; kdor je delazmožen, pa ne dela, ne uživa pravic, ki izhajajo iz dela (povzeto po Strobl et al., 1981, str. 126).

202. člen jamči svobodno izbiro dela in zapoveduje enako dostopnost do vseh delovnih mest in funkcij, obenem pa prepoveduje prisilno delo. (povzeto po USRS, 1974, 202. člen) V ta sklop spada tudi 203. člen, ki ureja pravico do delovnih pogojev, ki mu zagotavljajo moralno in telesno integriteto ter varnost (povzeto po USRS, 1974, 203. člen).

204. člen podrobneje določa omejitve delovnega časa, ki je ustavno omejeno na 42 ur na teden (v določenih dejavnostih tudi več). Poleg tega ta člen ustavno določi pravico do dnevnega in tedenskega počitka ter plačanega letnega dopusta ter zdravstveno varstvo pri delu in osebno varnost pri delu. Za mladino, ženske in invalidne osebe določa posebno varstvo (povzeto po USRS, 1974, 204. člen)

Socialna varnost je podrobno urejena v 205. členu. Pravica do socialnega zavarovanja je zagotovljena v samoupravnih interesnih skupnostih z obveznim zavarovanjem. Le ta je organizirano po načelu solidarnosti, solidarnosti in minulega dela na podlagi osebnega dohodka in prispevka iz dohodka organizacij združenega dela ali drugih organizacij. Zavarovanje zagotavlja pravico do zdravstvenega varstva in drugih pravic v primeru bolezni, materinstva, zmanjšanja ali izgube delovne zmožnosti, brezposlenost in starosti. Obenem določa, da s prispevki omogoča tudi članom družine pravice iz zdravstvenega varstva, družinsko pokojnino in druge pravice iz zdravstvenega zavarovanja. Pravice oseb, ki niso obvezno zavarovane, določa zakon po načelu vzajemnosti in solidarnosti (povzeto po USRS, 1974, 205 člen). Zakonska ureditev zdravstvenega varstva iz družbenih sredstev predvsem ureja obvezne oblike zdravstvenega varstva v primeru nekaterih nalezljivih bolezni (tuberkuloza, spolno prenosljive bolezni), nege in zdravljenja duševnih bolnikov, zdravstvenega varstva žensk v zvezi z nosečnostjo, porodom, materinstvom in kontracepcijo, otrok do petnajstega, mladine do osemnajstega ter študentov do šestindvajsetega leta ureja zakon (povzeto po Krivic, str. 1978, str. 271).

231. člen je izstopa po svoji programskosti in v primerjavi s prej omenjenim 205. členom z izjemo svobode izbire osebnega zdravnika ne prinaša ničesar novega. Določa namreč, da nihče ne sme ogrožati zdravja drugih, da je vsakdo dolžan skrbeti za svoje zdravje, da ima vsakdo pravico do zdravstvenega varstva, ter da zakon določa, v katerih primerih imajo nezavarovani občani pravico do zdravstvenega varstva iz družbenih sredstev. Vsakdo ima tudi pravico do svobodne izbire zdravnika in zdravstvene organizacije (USRS, 1974, 231. člen).

Zaščito matere, otroka in družine ureja 232. člen. Prej omenjeni uživajo posebno družbeno varstvo; enako velja za mladoletnike, ki nimajo staršev ali ti zanje ne skrbijo ter za občane, ki ne morejo skrbeti zase (in za varstvo svojih pravic) (USRS, 1974, 232. člen).

Izjemno moderno za tisti čas sprejema ureja 233. člen. prosto odločanja o rojstvu otrok, ki pa se lahko omeji iz zdravstvenih razlogov. Za izvajanje te pravice družbena skupnost zagotavlja potrebno izobrazbo, socialno varstvo ter zdravstveno pomoč (USRS, 1974, 233. člen).

V sklop tovrstnih pravic spada tudi 234. člen, ki določa, da imajo ženske »v zvezi z nosečnostjo in rojstvom otroka pravico do socialne varnosti v obsegu in trajanju, določenem v skladu z zakonom« (USRS, 1974, 234.člen).

235. člen ureja sklepanje zakonske zveze, ki se sklene s svobodno privolitvijo oseb, pred organom, ki ga določa zakon. Podrobneje to področje in pravice, ki izhajajo iz zakonske zveze, ureja zakon. Starši imajo pravico in dolžnost da z materialnimi in nematerialnimi dobrinami skrbijo za telesni in duševni razvoj otrok. Člen določa, da imajo otroci skrb, da skrbijo za starše in jim nudijo pomoč. Izvenzakonski otroci imajo enake pravice in dolžnosti kot otroci, rojeni v zakonski zvezi (USRS, 1974, 235. člen).

Ureditev integracije invalidov je urejena moderno. Ustava namreč določa, da imajo invalidni otroci in težje prizadeti občani pravico do usposabljanja za življenje in delo. Enako dolžnost do oseb, ki niso popolnoma sposobne za delo, ustava nalaga družbeni skupnosti. Dela nezmožni občani brez potrebnih sredstev za preživilanje imajo pravico do družbene pomoči, ki zagotavlja socialno varnost (USRS, 1974, 236.člen).

Socialna varnost in posebne pravice po zakonu ustava jamči vojaškim invalidom, borcem in članom družin padlih borcev. Vojaškim in delovnim invalidom jamči invalidske pravice in druge oblike invalidskega varstva ter usposabljanje za delo v skladu z njihovimi zmožnostmi (USRS, 1974, 237.člen). Ustava določa posebne skupine, ki jim gre posebno družbeno varstvo (vojaški in delovni invalidi, invalidni otroci in druge invalidne osebe, borci narodnoosvobodilne vojne, žrtve fašističnega nasilja in civilne žrtve vojne in vojnega materiala, španski borci in predvojni revolucionarji, borci za severno mej in slovenski vojni dobrovoljci) (USRS, 1974, 238. člen). Govorimo lahko o elementu pozitivne diskriminacije.

Še en člen v sklopu programskih členov je 240. člen, ki ureja pravico do zdravega življenskega okolja. Za izvajanje te pravice družbena skupnost ustvarja potrebne pogoje (USRS, 1974, 240.člen). Ta člen natančneje opredeli 241. člen, ki določa, da mora vsakdo, ki uporablja zemljišče, vodo ali druge naravne dobrine, to izvajati tako, da se zagotavlja zdravo življensko okolje. Vsakdo je dolžan varovati naravo, njene dobrine, naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike (USRS, 1974, 240. člen).

239. člen je pravni unikum. Določa namreč, da imajo občani pravico in dolžnost, da s telesnokulturnimi dejavnostmi ohranjajo in razvijajo telesne in umske sposobnosti (USRS, 1974, 239. člen).

Ekonomske pravice so urejene v skladu z idejo samoupravljanja. Ustava podobno kot ustava iz leta 1963 zapoveduje soldarnost (»vsakdo je dolžan priskočiti na pomoč drugemu, ki je v nevarnosti in solidarno z drugimi odvrčati splošno nevarnost« (USRS, 1974, 242.člen).

Dedovanje ureja 243. člen, ki ureja omejitve identično z ustavno ureditvijo iz leta 1963. Sprememba je zgolj v tem, da dedovanje določa zakon, ter eksplicitno določilo, da zakon lahko omeji dedovanje premoženja osebe, ki je uživalo socialno ali drugo pomoč družbene skupnosti.

Pravi posebnost pri ekonomskih pravicah je 206. člen, ki ureja pridobitev stanovanjske pravice na stanovanju, ki je družbena lastnina. Pod zakonsko določenimi pogoji posameznik s to pravico lahko trajno uporablja to stanovanje za zadovoljevanje osebnih in družinskih stanovanjskih potreb (USRS, 1974, 206. člen).

Ustava tudi podrobno ureja pravico do izobraževanja. Ta je določena, da občani pod enakimi zakonsko določenimi pogoji pridobivajo znanje in strokovno izobrazbo na vseh stopanjah izobraževanja. Osnovno osemletno šolanje je obvezno, zakon lahko predpiše tudi daljše osnovno šolanje. Čeprav šolanje po ustavi ni deklarirano kot brezplačno, pa vsaj mladina v rednem šolanju šolnin ne plačuje. Družba zagotavlja le materialne in druge pogoje za ustanavljanje in delo šol (povzeto po Krivic, 1978, str. 272).

Izobraževanje in usposabljanje otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju je brezplačno. Sredstva (ki jih ustava opreeluje kot materialne in druge pogoje za ustanavljanje in delo šol) so po načelu vzajemnosti in solidarnosti dolžni zagotavljati delovni ljudje ter druge organizacije (USRS, 1974, 207. člen).

6.5 PRAVICE NARODNIH MANJŠIN

Pravice narodnih manjšin urejata 250. in 251. člen. Posebej pomemben je 250. člen, ki italijanski in madžarski narodnosti omogoča:

- svobodno uporabo svojega jezika, izražanje in razvoj nacionalne kulture in svobodno ustanavljanje organizacij, ki za to skrbijo.
- Uporabo narodnostnih simbolov ter ostalih ustavno zajamčenih pravic.
- Na narodnostno mešanih območjih²¹ je ustavno določena enakopravnost slovenskega jezika in jezika manjšine, kar pomeni dvojezičnost območja.
- Pravica do vzgoje in izobraževanja v jeziku manjšine. Ustava določa, da zakon lahko uvede dvojezičen pouk oziroma obvezen pouk v slovenskem jeziku ter jeziku manjšine.
- SRS skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, tiska, drugih sredstev obveščanja in za razvoj kulturno- prosvetne dejavnosti kakor tudi za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic.
- Država podpira razvoj stikov med manjšinama in matičnima državama.
- Položaj manjšin urejajo zakon, statuti občin ter samoupravni akti organizacij in skupnosti (USRS, 1974, 250. člen).

251. člen določa, da lahko s ciljem razvoja nacionalne kulture in za razvijanje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku narodnega tesika in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva in za razvijanje stikov z matičnim

²¹ »Italijanska narodnost živi v obalnih občinah Koper, Izola, Piran, madžarska pa v občinah Murska Sobota in Lendava« (Krivic, 1978, str. 274).

narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja lahko ustanovijo samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo.²²

Med določbe, ki se ukvarjajo z varstvom manjšin lahko uvrstimo tudi 212. (pravica do uporabe svojega jezika in pisave pred državnimi in drugimi organi), 213 (pravica pripadnikov narodov in narodnosti do izobraževanja v lastnem jeziku). in 214. člen (prepoved izvajanja nacionalne neenakopravnosti in razpihovanje mednacionalne mržnje). Njihova skupna značilnost je, da urejajo razmerja med SRS in narodnostmi (ter tudi ostalimi manjšinami). Navkljub določilo, da poslovanje na območju SRS poslujejo v slovenskem jeziku pa so zavarovane pravice tistih, ki tega jezika ne obvladajo, saj so organi dolžni seznaniti osebo v postopku v jeziku, ki ga oseba v postopku obvlada (USRS, 1974, 212. člen).

Pomembno določilo, ki ščiti manjšine je, da imajo zakonsko pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku. To določilo je namenjeno preprečevanju asimilacije manjšinjskega prebivalstva. Asimilacija namreč kaže na bolj ali manj odkrite pritiske, da se manjšina odpove svoji kulturi in prevzame kulturo večinskega prebivalstva.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da je vsaj na načelni ravni varstvo manjšin urejeno vzorno. Ta ureditev je v marsičem vplivala tudi na ureditev manjšinske problematike v ustavi iz leta 1991, kot bomo prikazali v nadaljevanju.

6.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Varstvo zakonitosti je naloženo sodiščem, organom družbenopolitičnih skupnosti, organizacijam združenega dela ter drugim samoupravnim organizacijam in skupnostim ter tudi nosilcem samoupravnih, javnih in drugih družbenih funkcij. Ustavno sodišče kot nosilca varstva ustavnosti zahtavlja zakonitost v skladu z ustavo. (USRS, 1974, 253. člen)

Ustavno sodišče izgubi pristojnost varstva pravic²³, ki mu jo je poverila ustava iz leta 1963.

6.6.1 Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin

V obdobju osamosvajanja – še pred prejemom nove ustave, torej v ustavnem okvirju, ki ga je določala ustava iz leta 1974 - je Slovenija sprejela nekaj zakonov, ki

²² Ustava SRS iz leta 1974 v III poglavju samoupravne interesne skupnosti opredeljuje takole: »Za popolnejše, smotnejše in organizirano zadovoljevanje svojih osebnih in skupnih potreb in interesov v družbenih dejavnostih in v določenih dejavnostih materialne proizvodnje ustanavljajo delovni ljudje skupaj z delavci v organizacijah združenega dela teh dejavnosti samoupravne interesne skupnosti, v katerih svobodno menjavajo delo in neposredno urejajo odnose skupnega pomena. Delavci in delovni ljudje ustanavljajo samoupravne interesne skupnosti tudi za zadovoljevanje določenih svojih osebnih in skupnih potreb in interesov z združevanjem sredstev po načelih vzajemnosti in solidarnosti« (USRS, 1974, 53. člen).

²³ Mavčič komentira, da je razlog za izgubo te pristojnosti mnenje ustavodajalca, da predvidena oblika varstva ni imela pomena v praksi oziroma da zadostujejo oblike varstva pravic zunaj ustavnega sodišča (Mavčič, 2002 str. 194).

so pomembno vplivali na področje zaščite človekovih pravic. Zakonodajalec se je torej zavedal pomembnega deficita na področju učinkovitega varstva človekovih pravic, kar je – navkljub ustavi, ki jo je težil balast samoupravne govorice - poizkusila omiliti s sprejemom ustrezne zakonodaje.

Sam zakon je relativno kratek, saj ima zgolj 17. členov. Zakon je prenehal veljati leta 1994 s sprejemom zakona o Varuhu človekovih pravic. Na ta način Republika Slovenija prvič v zgodovini dobi institucijo, katere osnovno poslanstvo je varstvo človekovih človekovih pravic in svoboščin.

Zakon o ustanovitvi Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin je bil sprejet konec marca 1990. Njegov namen je bil opredeljen v četrtem členu, ki opredeljuje, da obravnava vsakršno kršitev pravic posameznikov, ki mu jih je storil organ, javna ustanova ter organizacija z javnimi pooblastili pri izvrševanju teh pooblastil. Obravnava pa svet tudi širša vprašanja, pomembna za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter za pravno varnost državljanov, zlasti pa zlorabe oblasti in družbene moči (povzeto po prvem in drugem členu ZSVČPTS).

Peti člen zoži področje delovanja, saj odvzame možnost obravnavanja zadev, kjer je že uveden sodni ali pravni postopek, razen če gre za zavlačevanje ali očitno kršitev (ZSVČPTS, 5. člen).

Pristojnosti so opredeljene dokaj ozko in primerljive s pristojnostmi ombudsmana, o čemer bomo spregovorili podrobneje v nadaljevanju. Šesti člen namreč določa, da »svet opozarja, obvešča, predlaga in priporoča, nima pa neposrednih pooblastil za ukrepanje zoper kršitelje človekovih pravic.«

Zelo zanimiv je 8. člen, ki svetu priznava pomembno vlogo v zakonodajnem postopku, obenem pa mu prizna status zainteresirane stranke v postopkih presoje pred ustavnim sodiščem. »Svet da lahko Skupščini Republike Slovenije pobudo za spremembo zakonodaje, ki se nanaša na varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin.« Poleg tega pa ima po drugem odstavku 8. člena pravico, da poda pobudo ustavnemu sodišču, da obravnava skladnost posameznih pravnih predpisov, ki se nanašajo na človekove pravice in svoboščine z ustavo RS in mednarodnimi pravnimi akti (povzeto po ZČVTPS, 8.člen).

Ta organ je pomenil pomembno dopolnitev republiške ustave iz leta 1974, ki je na področju varstva človekovih pravic ni poznal primernih mehanizmov za njihovo zaščito, še posebej ne varstva pred ustavnim sodiščem.

7 USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE IZ LETA 1991

Osnovne premise osamosvojitve so bile znane vnaprej: pridružitev tistemu delu Evrope, ki se identificira z socialno tržnim sistemom ter parlamentarno demokratično tradicijo meščanskih držav.

Za ustavo iz leta 1991 lahko rečemo, da se osredotoča na klasično ustavno tvarino (povzeto po Kaučič in Grad, 1999, str. 63). V grobem lahko vsebino razdelimo na dva sklopa: v prvem delu ureja človekove pravice in svoboščine, v drugam pa državno ureditev (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 88).

Slovenska ustava človekove pravice omenja že v preambuli. Preambula uživa enako pravno varstvo kot normativni del ustave, vendar pa preambula ne more biti subjektivni vir pravic posameznih oseb (povzeto po Šturm, 2002, str. 32). Omemba človekovih pravic v preambuli narekuje, da so ravno človekove pravice eno od izhodišč ustave.

Človekove pravice in svoboščine so omenjene tudi v poglavju Splošne določbe. Splošne določbe predstavljajo temeljna pravno-politična načela ureditve in podlago za druge ustavne in zakonske norme (Rupnik et al., 1994, str. 41). Ta člen nalaga državi, da na svojem ozemlju varuje človekove pravice in svoboščine, skrbi za obe avtohtoni manjšini ter za slovenske manjšine izven meja ter izseljence. Obenem nalaga skrb za živeljsko okolje in kulturno dediščino ter Slovence brez slovenskega državljanstva (povzeto po URS, 1991, 5. člen).

Človekove pravice so celovito urejene v drugem poglavju, deloma pa tudi v ostalih. Uvrstitev na začetek ustave poudarja velik pomen, ki področju človekovih pravic in svoboščin pripisuje ustavodajalec. Katalog človekovih pravic in svoboščin je primerljiv z ostalimi sodobnimi ustavami, »očitati mu je le le mestoma prepodrobno urejanje« (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 88). Ker je ustava vrhovni pravni akt, ki ga obenem opredeljujemo kot abstrakten dokument, katerega spreminjanje je politično izjemno naporno, prepodrobno urejanje pa povzroči tudi težave pri izvajanju ustavnih določil v praksi.

7.1 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE

V okviru temeljnih pravic in svoboščin ustava iz leta 1991 jamči enakost pred zakonom, ki ga ureja 14. člen. Enakost pred zakonom je ena temeljnih ustavnih norm, ki jamči enakost v postavljanju in uporabi prava. Skupaj z načelom pravne države in načelom socialne države pomeni udejanjenje načela pravičnosti v ustavi (povzeto po Šturm, 2002, str. 172). Pomembno je, da je bil ta člen amandmiran, saj je kot osnova za prepoved diskriminiranja dodana tudi invalidnost (invalidi so še ena od družbenih skupin z osebnim stanjem, ki pogosto determinira njihov obrobni položaj v družbi). Z drugimi besedami: člen izrecno našteva prepovedane ali sumljive razloge za razlikovanje, vključno z generalno klavzulo (povzeto po Šturm, 2002, str. 180). V najsplošnejšem pomenu to načelo nearbitrarno uporabo prava v razmerju do

pravnih subjektov. (povzeto po Kaučič in Grad, 1998, str. 105) Ta člen zavezuje državne organe, ki pri svojem delu uporabljajo pravne akte, na podlagi katerih izdajajo individualne konkretne pravne akte.

Vendar pa za učinkovito izvajanje načela enakosti ni dovolj, da je opredeljen zgolj v enem členu. »Načelo enakosti je ustavi Republike Slovenije izvedeno v številnih določbah.« (Kaučič in Grad, 1998, str. 106) Na ta način se doseže večje konkretiziranje ustavne norme, ki tako kaže značaj temeljne in izhodiščne norme, ki ureja varstvo človekovih pravic.

Ustava iz leta 1991 ureja uresničevanje in omejevanje pravic izjemno natančno, saj je to izjemno občutljivo področje. Tako ureja, da se človekove pravice in svoboščine uresničujejo neposredno na podlagi ustave, z zakonom pa je to dovoljeno urediti, če tako določa ustava ali pa to zahteva narava pravice in svoboščine. V tem okviru se je v praksi se izoblikovalo stališče, da temeljnih človekovih pravic in svoboščin ne ureja zgolj drugo poglavje, ki tako ni zaprt katalog, ampak tudi pravice zunaj drugega poglavja, predvsem v tretjem poglavju (povzeto po Šturm, 2002, str. 194).

Pravice so omejene zgolj s pravicami in svoboščinami drugih. Zagotovljeno je sodno varstvo ter pravica do odprave posledic kršitve. Nobene pravice ali svoboščine, urejen v pravnih aktih, ni mogoče omejiti z izgovorom, da je ustava ne priznava (povzeto po URS, 1991, 15. člen).

To določilo dopolnjuje 16. člen, ki določa da je pravice in svoboščine mogoče ali dopraviti omejiti v vojnem ali izrednem stanju vendar zgolj za časa trajanja takega stanja in zgolj v taki meri, ki ga stanje zahteva na način, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki temelji na osebnih okoliščinah, ki so takstativno naštet. Prepovedano pa je kakršnokoli razveljavljanje pravic iz 17., 18., 21., 27., 28., 29., 41. členu²⁴ (povzeto po URS, 1991, 16.člen).

Enako varstvo pravic je »izhodišče ureditve ustavnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin« (Kocjančič et al., 1998, str. 109). Dikcija o tem ne dopušča nobenega dvoma, saj 22. člen ustave določa, da je vsakomur zagotovljeno enako varstvo pravic pred sodiščem, državnimi organi ter nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o njegovih pravicah (povzeto po URS, 1991, 22. člen). Načelo o enakosti pred zakonom je očitno doživelo konkretizacijo v tej pravni normi. Najpomembnejši način varstva pravic je sodno varstvo, ki ga ureja 25. člen.

Sodno varstvo v obliki pritožbe ali drugega pravnega sredstva je omogoča vsakomur, da se na odločbe sodišč in drugih organov ter nosilcev javnih pooblastil, s katerimi se ti odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih (povzeto po URS, 1991, 25.člen).

²⁴ To so člani, ki urejajo: nedotakljivost človeškega življenja, prepoved mučenja, varstvo osebne svobode, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, domnevo nedolžnosti, načelo zakonitosti v kazenskem pravu, pravna jamstva v kazenskem postopku ter svobodo vesti.

7.2 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Osebnostne pravice so po slovenski ustavi urejene zelo kakovostno, velja celo, da je ureditev nekoliko preveč podrobna, predvsem v delu, ki se tiče pravic in procesnih jamstev v kazenskem postopku.

Nedotakljivost človekovega življenja določa nedotakljivost človekovega življenja in prepoved smrtne kazni²⁵. (povzeto URS, 1991, 17. člen) Ustavna prepoved smrtne kazni je kakovostna ureditev ene od bistvenih civilizacijskih pridobitev sodobnih držav. Nedotakljivost življenja velja tako proti državi kot tudi drugim osebam. Šturm se pri razlagi upre na tolmačenje Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki jo Evropsko sodišče za človekove pravice razlaga zelo restriktivno. Razlogi za izključitev protipravnosti so zgolj trije: zakonita obramba katerekoli osebe pred nezakonitim nasiljem; zakoniti odvzem prostosti ali preprečitev pobega priprte osebe; preprečevanje izgrede ali vstaje. Merilo je zgolj in samo absolutna nujnost (povzeto po Šturm, 2002, str. 207).

18. člen štiti pred mučenjem, nečloveškemu in ponižujočemu kaznovanju ali ravnanju ter prepoveduje medicinski eksperimente brez privolitve osebe (povzeto po URS, 1991, 18.člen). Tudi tu je praksa Evropskega sodišča za človekove pravice zelo restriktivna: sodišče namreč ne dopušča uporabe doktrine proporcionalnosti, prepoved ne more biti predmet pravne relativizacije in je absolutna. (povzeto po Šturm, 2002, str. 209)

Kompleks urejanja določil pravic v kazenskem postopku je obsežen, saj pravice ureja v kar trinajstih členih. To kaže na veliko veliko skrb ustavodajalca, na kar se nanaša opomba o (pre)podrobni ureditvi področja. Glede na to, da smo večino določil že povzeli, na tem mestu navajamo zgolj pomembnejša dejstva:

- varstvo osebne svobode določa, da se nikomur ne sme odvzeti svobode, razen v zakonsko določenih primerih. Vsakomur mora biti tudi v materinem jeziku razloženo, zakaj mu je bila svoboda odvzeta in mora biti poučen o svojih pravicah v kazenskem postopku. (povzeto po URS, 1991, 19. člen)
- Odreditev in trajanje pripora je mogoča zgolj na podlagi odločbe sodišče in le takrat, ko za to obstaja razlog. V roku 24 ur mora biti obdolžencu izročena odločba na katero ima obdolženec pravico do pritožbe, o kateri mora sodišče odločiti v 48 urah. Pripor sme trajati samo toliko, kolikor je neizgibno potrebno, vendar ne dlje kot 3 mesece, ta rok pa sme Vrhovno sodišče podaljšati za nadaljnje tri mesece. Po tem roku je treba obdolženca izpustiti na prostost (URS, 1991, 20. člen).

Šturm opozarja, da splošnost in kategoričnost tega dela zavaja, saj bistvo teh dveh členov ni toliko v zagotavljanju osebne svobode; nanaša se namreč na specifične pogoje odvzema svobode s strani policije (povzeto po Šturm, 2002, str. 215).

²⁵ Določba 55. člena o svobodnem rojstvu otrok (in ustavno zajamčeni pravici do abortusa) je v odnosu do tega člena *lex specialis* (povzeto po Šturm, 2002, str. 207).

- Varstvo človekove osebnosti in dostojanstva je povzeto po ustavi iz leta 1974, z dodatkom, ki posebej varuje pred izsiljenimi izjavami ter nasilje nad osebami, ki jim je prostost odvzeta (URS, 1991, 21. člen).

Po Šturmu je to redundantna določba, saj 18. člen to že ureja na zadovoljiv način (povzeto po Šturm, 2002, str. 237).

- Enako varstvo pravic zagotavlja, da ima vsakdo pravico varstva pravic pred organi in nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o njegovih pravicah (URS, 1991, 22. člen).

Enako varstvo pravic je poseben izraz enakosti pred zakonom: po eni strani določa, da morajo biti vsebinske odločitve v identičnih primerih enake; druga plat pa je enakopravna obravnava strank v postopku (povzeto po Šturm, 2002, str. 286).

- Pravica do sodnega varstva jamči, da ima vsakdo pravico, da o obtožbah odloči neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče (povzeto po URS, 1991, 23. člen). Vidimo, da ta člen privič tudi določi principe delovanja sodišč.
- Javnost sojenja varuje interese obsojenca ter tudi javnosti, ki ima pravico do informiranja (povzeto po URS, 1991, 24. člen).
- Pravica do pravnega sredstva zagotavlja varstvo pravice do pritožbe na odločbe sodišč in organov (povzeto po URS, 1991, 25. člen).
- Pravica do povračila škode je napram državi in njenim organom urejena podobno kot v ustavi leta 1974. Novost pa je, da omogoča oškodovancem, da z zakonom terja povračilo škode od tistega, ki mu je škodo povzročil (URS, 1991, 26. člen).
- Domneva nedolžnosti je urejena na klasičen način, ki je podoben ureditvi, kakršne poznajo prejšnje ustave (URS, 1991, 27. člen) Po tem členu nosi izršilna veja oblasti veliko odgovornost dokaznega bremena in če utemeljenost suma ne zadostuj, je ustavna dolžnost sodišča, da osumljenca nemudoma osvobodi (povzeto po Šturm, 2002, str. 225).
- Načelo zakonitosti v kazenskem postopku prepoveduje retroaktivnost in jamči obdolžencu, da bo pri spremembi zakonodaje uporabljen milejši predpis, če je bil v vmesnem času spremenjen (povzeto po URS, 1991, 28. člen).
- Pravna jamstva v kazenskem postopku so določena taksativno in obsegajo pravico do priprave obrambe, sojenja v navzočnosti in obrambe, izvajanje dokazov v njegovo korist, ni dolžan pričati zoper sebe in svoje bližnje niti priznati krivde (povzeto po URS, 1991, 29. člen).
- Pravica do rehabilitacije in odškodnine ureja pravico do povračila škode ob krivi sodbi ali neutemeljenem odvzemu prostosti (URS, 1991, 30. člen).
- Prepoved ponovnega sojenja o isti stvari prepoveduje ponovno sojenje, če je bil postopek pravnomočno ustavljen, ali je bila obtožba pravnomočno zavrnjena ali je bil s pravnomočno sodbo oproščen ali obsojen (URS, 1991, 31. člen).

Določilo o svobodi gibanja je izjemno podobno ureditvi iz leta 1974. Sicer se dikcija nekoliko razlikuje (tako URS določa, da »ima vsakdo pravico, da se prosto giblje in si

izbira prebivališče, da zapusti državo in se vanjo kadarkoli vrne« (URS, 1991, 32.člen), identična pa je ureditev, ki dopušča podzakonsko omejitev te pravice.

Nedotakljivost stanovanja in varstvo tajnosti pisem in drugih občil sta dobesedno prevzeti iz Ustave SRS iz leta 1974. To dokazuje kakovost ustavne ureditve teh vprašanj v prejšnjem sistemu, ki se jim je dodalo zgolj ustrezno delujoče varovalne mehanizme.

Slovenija je ena redkih držav, ki z ustavo zagotavlja varstvo osebnih podatkov (Kocjančič et al., 1998, str. 177). Cilj varstva osebnih podatkov ni varstvo podatkov samih, pač pa varstvo posameznika, na katerega se ti podatki nanašajo (povzeto po Kaučič in Grad, 1998, str. 120). Področje podrobneje ureja zakon.

Določilo o svobodi vesti dovoljuje javno izpovedovanje vere in drugih opredelitev v javnem in zasebnem življenju, nihče pa se ni dolžan opredeliti glede verskega ali drugega prepričanja. Starši imajo pravico, da v skladu s svojim svetovnim nazorom otrokom nudijo versko in moralno vzgojo, vendar pa mora ta biti v skladu z otrokovo starostjo, zrelostjo ter njegovo svobodo vesti, verske ali druge opredelitve ali prepričanja (povzeto po URS, 1991, 41.člen). Ta člen ne varuje zgolj svobode izpovedovanja verske pripadnosti, pač pa tudi svobodo filozofske opredelitve. Še bolj pomembno pa je, da omogoča prvič po letu 1945 tudi javno izkazovanje verske pripadnosti (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 117). Ta pravica je povezana z še nekaterimi drugimi pravicami, predvsem načelom ločitve cerkve od države (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 117).

Po ustavi RS državljana ni mogoče izročiti. Leta 2003 pa je bila ustava dopolnjena tako, da je državljana mogoče izročiti v primeru, da taka obveznost izhaja iz mednarodne pogodbe, s katero je Republika Slovenija prenesla del suverenih pravic na mednarodno organizacijo (povzeto po URS, 1991, 47.člen).

Prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni (URS, 1991, 63. člen) je razumljiva ustavna določba, ki tovrstno spodbujanje strogo prepoveduje. Pri tem izhajamo iz stališča, da tovrstne aktivnosti pomenijo grobo kršitev človekovih pravic. Pri tem seveda izhajamo iz dejstva, da tovrstni sovražni govor ne ščiti pravica do svobode govora, saj svoboda posameznika sega zgolj do točke, ko tovrstna svoboda krši svobodo drugega.

7.3 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Svoboda izražanja je izrazito pomembno določilo, ki ščiti izražanje misli, govora, javnega nastopanja tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Vsakdo lahko svobodno izbira, sprejema in širi vesti in mnenja. Po drugi strani pa ščiti tudi možnost pridobivanja informacij. Enako pomembno je določilo o pridobivanju informacij javnega značaja, za katero ima utemeljen pravni interes (razen v ustavno določenih primerih) (povzeto po URS, 1991, 39. člen). Iz ustavne dikcije izhaja večplastnost te pravice, saj je le-ta temelj in nepogrešljiv pogoj vsake druge oblike

svobode, pa tudi predpogoj za samouresničitev posameznika. (povzeto po Šturm, 2002, str. 417)

Pravica do zbiranja in združevanja je klasična politična pravica, ki je bila v Sloveniji v današnjem pomenu uvedena z amandmaji k republiški ustavi iz leta 1974, ki so bili sprejeti leta 1989 (Kocjančič et al., 1998, str. 119). Seveda pa pravica do zbiranja ni absolutna, saj omejuje zbiranje na mirnega zbiranja in javnih zborovanj. Po ustavi se vsak lahko zbira in združuje, pravico lahko omeji zgolj zakon pod pogojem, da tako zahteva varnost države, javna varnost, varstvo pred širjenjem nalezljivih bolezni (povzeto po URS, 1991, 42. člen).

V praksi se je določilo, da, da pripadniki obrambnih sil in policije ne morejo biti člani političnih strank izkazalo za precej problematično.

K pravici do združevanja spada svoboda ustanavljanje združenj civilne družbe kot tudi političnih strank, kar ureja področni zakon, nadzoruje pa Ministrstvo za notranje zadeve.

Volilna pravica je temelj sodelovanja državljanov pri javnih zadevah. Ustava ureja da za dopolnjenim 18 letom državljan pridobi aktivno in pasivno volilno pravico. Volilno pravico tujcev določa zakon. To določilo je namenjeno sodelovanju državljanov držav EU na lokalnih volitvah.

V letu 2004 pa je bila ustava v tem členu popravljena z določilom, da zakon ureja kvote žensk pri volitvah v državne organe in organe lokalnih skupnosti (povzeto po URS, 1991, 43. člen).

Sodelovanje pri upravljanju javnih zadev je pomemben kot podaljšek določila o aktivni in pasivni volilni pravici. Določilo, da imajo državljanji pravico, da v skladu z zakonom neposredno ali posredno po izvoljenih predstavnikih sodelujejo pri upravljanju javnih zadev pomeni uvajanje elementov neposredne demokracije (referendumi in pobude) v ustavno ureditev (povzeto po URS, 1991, 44. člen).

Pomembna politična pravica je tudi pravica do peticije, ki jo ureja 45. člen, ki državljanke izenačuje pri pravici do vlaganja peticij in drugih pobud splošnega pomena (povzeto po URS, 1991, 45. člen). Te pravice ni mogoče povezovati s sodelovanjem pri upravljanju javnih zadev, ljudsko iniciativo ali zahtevo volilcev za razpis zakonodajnega referendumu. Zaradi vseh teh ustavnih možnosti se zdi, da je pravica do peticije nekoliko izvotljena pravica (povzeto po Šturm, 2002, str. 493).

Pravica do ugovora vesti je absolutna novost. Dopusten je v zakonsko določenih primerih, če se s tem ne omejuje pravic in svoboščin drugih (povzeto po URS, 1991, 46. člen). Ta člen je bil pogosto uporabljen v času naborniškega popolnjenja Teritorialne obrambe in Slovenske vojske, v današnjih časih pa njegov pomen v zvezi z vojaško službo zbledel. Obstajajo pa področja, na katerih imajo posameznikovi filozofsko-moralni zadržki velik pomen, predvsem v zdravstvu, natančneje psihiatriji.

Pravica do popravka in odgovora je še ena od pravic, ki je dobesedno povzeta po ustavi iz leta 1974, vendar pa je dodano zagotovilo, ki jamči »pravico do odgovora na objavljeno informacijo (povzeto po URS, 1991, 40.člen).

Pravica do pribežališča je urejena moderno. Ustava določa da v mejah zakona je priznana pravica pribežališča tujim državljanom in apatridom, ki so preganjanje zaradi zavzemanje za človekove pravice in temeljne svoboščine²⁶ (povzeto po URS, 1991, 48. člen).

Izražanje narodne pripadnosti opredeljuje pravico vsakogar, da svobodno izraža pripadnost k svojem narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo (povzeto po URS, 1991, 61.člen). Ta člen je zasnovan tako, da pokriva precej široko polje pravic in je po naravi večznačna. Kocjančič zato pravi, da je ta pravica v literaturi umeščena med posebne osebnostne pravice, drugeje med politične pravice, v nekaterih pa v posebno skupino narodnostnih pravic (povzeto po Kocjančič et al., 1998, 121).

Pravica do uprave svojega jezika in pisave ureja pravico posameznika, da v uradnih postopkih pred nosilci javnih pooblastil uporablja svoj jezik in pisavo na način, kot ga določa zakon. Ta določba dobi pravo veljavo pri uprabi določil o enakosti pred zakonom in enakim varstvom pravic (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 121).

7.4 GOSPODARSKA IN SOCIALNA RAZMERJA

Področje gospodarskih in socialnih razmerij je področje, ki je vsaj delno integralni del kataloga človekovih pravic. Upoštevati moramo že zapisano, da so prvi katalogi človekovih pravic nastali na pobudo meščanstva kot odpor absolutističnim državam, ki so z vojaškim in policijskim aparatom ogrožale življenje in premoženje meščanov.

Slovenska ustava te pravice ureja v III poglavju z naslovom Gospodarska in socialna razmerja. Določila lahko razdelimo po nekaj različnih kriterijih, za naš namen pa je najprimernejši tisti, ki po svojih določilih spadajo med človekove pravice in tiste, ki imajo čisti ekonomski značaj.

Slovenska ustava je na tem področju realistična, saj tega področja ne regulira pretirano in ne vsebuje pretiranih programskih določb (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 135). Vendar pa se programskosti v popolnosti ni bilo moč izogniti.

Področje gospodarskih in socialnih razmerij je področje, ki je vsaj delno integralni del kataloga človekovih pravic in svoboščin, se pa v marsičem dotika tudi ekonomskega področja.

Nekatere določbe tega poglavja (pravica do stavke, pravica do zdravega življenjskega okolja, pravica do soodločanja, posebne pravice zaposlenih tujcev itd) imajo dvojno naravo, saj po eni strani sodijo med politične, po drugi strani pa med ekonomske pravice (povzeto po Kaučič in Grad, 1998, str. 143). To seveda pomeni, da je uvrstitev odvisna od odločitve zakonodajalca. Pri nas je bil »ustavodajalec mnenja, da te pravice še niso razvite do take ravni, da bi jih bilo mogoče v vseh elementih

²⁶ Ta člen predstavlja še en dokaz za dezideologizacijo ustave. Ustava SRS iz leta 1974 je namreč določila, da je zajamčena pravica do pribežališča za osebe, ki so preganjanji zaradi zavzemanja za demokratične nazore in gibanja ter za socialno in narodno osvoboditev (USRS, 1974, 247. člen). Dikcija je izrazito ideologizirana.

zavarovati pred sodiščem, kot to velja za človekove pravice in svoboščine« (Kaučič in Grad, 1998, str. 143).

Pravica do zasebne lastnine (URS, 1991, 33. člen) in dedovanja je zagotovljena v 33. členu. To je temelj zasebne gospodarske pobude in glede na spremenjeno politično-ekonomsko ureditev (tranzicija iz samoupravnega dogovornega gospodarstva v tržni kapitalizem) pomeni, da je varnost zasebne lastnine temelj gospodarskih odnosov. Za pravico do zasebne lastnine lahko rečemo, da tvori celoto z 67. členom (zakonsko določen način pridobivanja in uživanja lastnine z zagotavljanjem gospodarske, socialne in ekološke funkcije) ter 69. členom, ki ureja razlastitev (povzeto po Šturm, 2002, str. 324).

Lastninska svoboda je odraz svobode posameznika, varuje pred oblastnimi posegi ter varuje institut lastnine- vendar ne absolutno- v skladu s tretjim odstavkom 15. člena zgolj do meja pravic in svoboščin drugih in v primerih, ki jih predvideva ustava (povzeto po Šturm, 2002, str. 343).

Svoboda dela je še eno klasično določilo, ki omogoča vsakomur prosto izbiro zaposlitve, pod enakimi pogoji dostopno vsako delovno mesto ter prepoveduje prisilno delo (povzeto po URS, 1991, 49. člen). Ta člen deloma ureja tudi načela, ki veljajo za javne uslužbenke (v delu, ki določa, dostopnost delovnih mest v javni upravi vsem pod enakimi pogoji). Prepoved prisilnega dela se naslanja na načela o prepovedi mučenja (prisilno delo obsojencev) ter načela o dostojanstvu osebnosti.

Pravica do socialne varnosti ureja pravice, ki izhajajo iz dela. Ustavna sprememba iz leta 2004 kot posebno socialno pravico poimensko navede pokojnino. Država ureja pokojninsko, invalidsko, in drugo socialno zavarovanje in skrbi za njihovo delovanje. Člen varuje tudi vojne in druge invalide, ki jim zagotavlja posebno varstvo (povzeto po URS, 1991, 50. člen). Glede na hipertrofijo členov, ki urejajo socialno varstvo v ustavi iz leta 1974 je kratka in koncizna ureditev po ustavi 1991 velika novost. V posebnem členu ureja pravico do zdravstvenega varstva, ki je dostopna vsakomur pod zakonsko določenimi pogoji. Zakon določa pravice, ki izhajajo iz javnih sredstev, nikogar ni mogoče napotiti na zdravljenje, razen v zakonsko navedenih primerih (povzeto po URS, 1991, 51. člen). Če je 51. člen popolnoma enostaven, pa je zelo pomembna zadnja alineja (prisilno zdravljenje), saj varuje bolnike pred prisilno hospitalizacijo, z izjemno zakonskih izjem, ki veljajo zgolj za najhujše psihiatrične bolnike.

Omenili smo že, da ustava pod osebnimi okoliščinami navaja tudi invalidnost. Invalide pa štiti še v posebnem členu, ki jim zagotavlja varstvo ter usposabljanje za delo. Otroci z motnjami v telesnem in duševnem razvoju imajo pravico do izobraževanja in usposabljanje, ki se financira iz javnih sredstev (povzeto po URS, 1991, 52. člen).

Zakonska zveza temelji na enakopravnosti zakoncev. Sklene se pred pristojnim državnim organom, zakonsko zvezo in razmerja ureja zakon. Država posebno skrb namenja družini, materinstvi, očetovstvu, otrokom in mladini in ustvarja za to varstvo posebne razmere (povzeto po URS, 1991, 54.člen).

V tem členu je opaziti nekaj zanimivih prepletanj različnih načel. Dejstvo, da se zakon sklene pred državnim organom je element ločitve cerkve od države.

Pravice in dolžnosti staršev so v tem, da imajo pravico in dolžnost vzdrževanja, vzgoje in vzgoje otrok, ki se lahko omeji ali odvzame zgolj zaradi zakonsko določenih koristi otroka. Otroci, ki so rojeni zunaj zakonske zveze so v pravicah izenačeni z zakonskimi otroki (povzeto po URS, 1991, 54 .člen).

Svobodno odločanje o rojstvih otrok ureja 55 člen, ki državi predpisuje ustvarjanje razmer za uresničevanje te svoboščine in ustvarja razmere, da se starši odločajo za rojstva (povzeto po URS, 1991, 55.člen).

To seveda implicitno priznava tudi pravico do splava, ki je bila prvič uzakonjena leta 1974. Ne glede na vse polemike lahko rečemo, da je to določilo pomembna civilizacijska pridobitev.

Člen, ki določa pravice otrok je zelo sodoben, saj predpisuje posebno skrb in varstvo za otroke. Človekove pravice otroci uživajo v skladu s svojo starostjo in zrelostjo. Ustava taksativno našteva načine izrabljanja, pred katerimi se otroke varuje, otroci in mladostniki brez staršev (ali brez starševske skrbi) uživajo posebno varstvo države.

7.5 PRAVICE NARODNIH SKUPNOSTI

Italijanska in madžarska narodna skupnost uživata nadstandardno zaščito pravic, saj ustava zagotavlja, da imata avtohtoni madžarska in italijanska narodna skupnost ustavno garancijo svobodne uporabe narodnih simbolov ter ustanavljanja organizacij ter razvoja gospodarskih kulturnih, znanstvenoraziskovalnih dejavnosti ter dejavnosti na področju medijev in založništva. Široko avtonomijo uživajo na področju šolstva ter gojenja odnosov z matičnima državama, pri čemer jih država gmotno podpira (povzeto po URS, 1991, 64. člen).

Ustava prinaša precej pomembnih novosti:

- Neposredna zastopanost v predstavniških organih lokalne samouprave in državnem zboru,
- zakonska ureditev področja, izvajanje pravic je neodvisno od števila pripadnikov teh skupnosti,
- zakoni, predpisi in splošni akti, ki urejajo uresničevanje pravic, ne morejo biti sprejeti brez soglasja pripadnikov narodnih skupnosti (povzeto po URS, 1991, 64. člen).

Če to povežemo z 61. členom, ki jamči izražanje narodne pripadnosti, lahko rečemo, da je skrb za pripadnike narodnih skupnosti na ustavni ravni vzor za marsikatero državo. Ugotovitev, da je položaj manjšin asimetričen (obe avtohtoni narodni skupnosti proti neavtohtonim), sicer drži, vendar Ribičič določa vsebino avtohtonosti s strinjeno poselitvijo obeh narodnih skupnosti, z dejstvom, da se ne nimajo za tujce ali priseljence, ampak se upravičeno počutijo kot avtohtono, prvotno, domače prebivalstvo in v manjših zaselkih še danes predstavljajo večino prebivalstva (povzeto po Ribičič, 2007, str. 306).

7.5.1 Romska narodna skupnost

Spoznanje o potrebnosti zakonske zaščite romske narodne skupnosti je zorelo vsaj od sprejema ustavnih amandmajev leta 1989 (povzeto po Ribičič, 2007, str. 315). To se odrazi tudi leta 1991, ko romska manjšina prvič doživi ustavno omembo v 65. členu ustave RS, ki napoveduje sprejem zakona, ki bo urejal položaj romske skupnosti. V praksi je najprej prevladovalo tolmačenje, po katerem sprejem globalnega in celovitega zakona ni potreben, saj zadostuje ureditev v področnih zakonih²⁷ (povzeto po Ribičič, 2007, str. 315). Ribičič tako prakso karakterizira kot vprašljivo. Vendar pa je romska narodna skupnost svoj zakon vendarle dobila leta 2007. Glede na to, da je položaj romske manjšine v primerjavi s položajem italijanske in madžarske manjšine specifičen, si bomo podrejeni pravni akt pogledali podrobneje.

7.5.1.1 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji

Med vsemi ustavno priznanimi narodnimi skupnostmi je romska skupnost gotovo v najslabšem položaju. Zakonodajalcu na tem področju upravičeno lahko očitamo brezbržnost, saj je bil zakon sprejet 15 let po sprejemu ustave. Na tem področju je bil zakonodajalec preveč lagoden, saj so se v vmesnem času odnosi med manjšino in večino kvečjemu poslabšali in ne izboljšali.

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZromS-1) je precej kratek, saj ima zgolj 17. členov. Pripadnikom romske narodne skupnosti so s tem zakonom priznane dodatne pravice, tako da ga uvrščamo med zakone, ki manjšino pozitivno diskriminirajo²⁸. Poleg pravic manjšine zakon določa tudi dolžnosti državnih in lokalnih organov ter ustanovi Svet romskih skupnosti Republike Slovenije.

Tretji člen taksativno našteva področja, na katerih je RS zavezana romski narodni skupnosti na področju »izobraževanja, kulture, zaposlovanja, urejanja prostora in varstva okolja, zdravstvenega in socialnega varstva, obveščanja in soodločanja (ZromS-1, 1997, 2. člen). Našteta področja so tista, na katerih romska narodna skupnost potrebuje posebno pomoč in skrb države, saj so pripadniki zaradi socioloških in zgodovinskih danosti v slabšem izhodiščnem položaju v primerjavi z večinsko družbo in obema avtohtonima narodnima skupnostima.

Skrb za uresničevanje pravic je naložena državnim organom ter organom lokalne skupnosti. Dolžnosti Republike Slovenije so v tem, da ustvarja pogoje za vključevanje romske narodne skupnosti, spodbuja izobraževanje in zaposlovanje ter skrbi za ohranjanje kulturnega izročila (povzeto po ZromS-1, 1997, 5. člen).

²⁷ Kot so na primer Zakon o lokalni samoupravi, ki določa v občinah z avtohtonim romskim prebivalstvom romske občinske svetnike. Ena od temnejših lis varovanja ustavnosti in zakonitosti je nemoč države, da bi k spoštovanju tega zakona prisilila nekatere lokalne skupnosti, ki se izpolnjevanju te določbe izogibajo.

²⁸ V primerjavi s prakso ameriškega Vrhovnega sodišča, ki pozitivno diskriminacijo obravnava kot odklon od enakopravnosti, evropski pristop razume pozitivno diskriminacijo kot sestavino vsebinske enakopravnosti (Flander: v Ribičič, 2007, str. 309).

Na področju delovanja lokalnih skupnosti zakon predvideva ustanovitev posebnega delovnega telesa za spremljanje položaja romske skupnosti, ki spremlja položaj v okvirih lokalne skupnosti ter skrbi za vključevanje romske skupnosti v načrte občine (povzeto po ZromS-1, 1997, 6. člen).

Drugi organ, ki ga ZromS-1 ustanavlja pa je Svet romske skupnosti Republike Slovenije. Njegove naloge opredeljuje 10. člen, iz katerega izhaja, da je Svet posvetovalni organ, ki ima za nalogo iskanja rešitev za izboljšanje položaja romske narodne skupnosti (povzeto po ZromS-1, 1997, 10. člen).

Praktičnih premikov pri izboljšanju varstva pravic romske skupnosti zaenkrat še ni, vendar pa Zakon o romski skupnosti v luči napisanega pomeni pomemben korak v pravo smer.

7.6 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Vsaka država ima razvite mehanizme, s katerimi varuje človekove pravice in sankcionira neupravičene posege vanje. Ko govorimo o pravnem varstvu človekovih pravic in svoboščin, govorimo o celoti možnosti pravnega varstva (sodno varstvo, kamor štejemo spore v okviru civilnega prava in kazenskopravno varstvo; upravnokazensko varstvo; ustavno pritožbo, varstvo pri varuhu človekovih pravic, mednarodnopravno varstvo), ki jih pozna naš pravni sistem (povzeto po Rupnik et al., 1994, str. 91)

V nadaljevanju si bomo pogledali nekaj najpomembnejših mehanizmov, ki jih pozna ustava iz leta 1991.

7.6.1 Sodno varstvo človekovih pravic in svoboščin

V diplomskem delu smo večkrat poudarili pomen učinkovitega varstva človekovih pravic, ki ga zagotavlja sodstvo. Po Rupniku je ravno kazenskopravno varstvo eno bolj uporabljenih oblik varstva človekovih pravic in svoboščin, uresničevanje tega varstva je v procesnem smislu določeno v Zakonu o kazenskem postopku (povzeto po Rupnik et al., 1994, str. 91). Na tem mestu bi še enkrat opozorili, da temeljna procesna načela izhajajo tudi iz ustave same. Kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine pa opredeljuje kazenski zakonik.

Med človekovimi pravicami in kazenskim pravom obstaja immanentno protislovje; kazensko pravo namreč varuje človekove pravice tako, da jih omejuje²⁹ (Pavčnik et al., 2002, str. 406). Pritrditi velja Bavconovi misli, da so tiste kršitve človekovih pravic in svoboščin, ki jih niso zagrešili nosilci javnih pooblastil, za javnost manj zanimive (Pavčnik et al., 2002, str. 407).

²⁹Za ponazoritev Bavcon uporabi sicer nekoliko ekstremen primer smrtne kazni, ki je zagrožena za poseg v pravico do življenja, ki jo marsikje še vedno kazensko prvo predpisuje kot kazen za kršitev te starodavne pravice (Pavčnik et al., 2002, str. 406).

7.6.2 Ustavnosodno varstvo

Z ustavo iz leta 1991 se Republika Slovenija ponovno pridruži krogu držav, ki uvedejo ustavno pritožbo, tj. varstvo pravic pred Ustavnim sodiščem (Cerar et al., 2002, str. 120).

160. člen ustave RS določa pristojnosti ustavnega sodišča (ocenjevanje ustavnosti in zakonitosti predpisov in splošnih aktov; odločanje o ustavnih pritožbah, odločanje o sporih glede pristojnosti, odločanje o odgovornosti predsednika republike, predsednika vlade in ministrov, odloča o protiustavnosti aktov in delovanja političnih strank in potrditve poslanskih mandatov, daje mnenje o skladnosti mednarodne pogodbe z ustavo) (povzeto po Rupnik et al., 1994, str. 299).

To pomeni, da ustavno sodno jamstvo zajema vse z ustavo zagotovljene pravice in svoboščine, kakor tudi tiste, ki jih jamčijo ratificirane mednarodne pogodbe, ki z ratifikacijo postanejo del domačega prava (povzeto po Cerar et al., 2002, str. 122).

Ustavna ureditev ustavne pritožbe ima posebnost: kombinira namreč možnost popularne ter ustavne pritožbe: namen obeh je enak (torej varstvo pravic), tudi vlagatelj je praviloma posameznik, vendar je pri popularni pritožbi izpodbijani splošni akt (pobuda za abstraktno presojo ustavnosti in zakonitosti), pri ustavni pritožbi pa posamični pravni akt (povzeto po Cerar et al., 2002, str. 120).

Glede na to, da ustava v 162. členu določa, da postopek pred ustavnim sodiščem lahko sproži vsakdo, ki izkaže pravni interes je posebej pomembno vprašanje, kdo in kdaj lahko prične postopek. Vprašanje pravnega interesa vsekakor presega namen tega diplomskega dela, vsekakor pa pravica, da ustavno sodišče komurkoli prizna pravico do pričetka postopka to pomeni približanje možnosti, da postopek začne sodišče samo (povzeto po Ribičič, 2007, str. 264). Na mestu je opozorilo, da bi tako široko podeljena pravica pomenila erozijo načela delitve oblasti in poseg v pristojnosti drugih državnih organov (glej Ribičič, 2007, str. 265).

Dodatna potrditev velikega pomena Ustavnega sodišča je dejstvo, da odločitve ustavnega sodišča usmerjajo tudi sojenje rednih sodišč na področju človekovih pravic in svoboščin (povzeto po Mavčič, 2002, str. 196).

Druga dimenzija, ki pomaga ocenjevati pomen Ustavnega sodišča, pa predstavlja ugotovitev, da je institut ustavne pritožbe lakmusov papir delovanja sodne veje oblasti (povzeto po Cerar et al., 2002, str. 389). Namreč, veliko število uspešnih ustavnih pritožb in sodb, v katerem je ustavno sodišče zadnja instanca rednega sodnega postopka, pomeni slabo delovanje sodnega sistema. Malo število sodb, v katerih ustavno sodišče rešuje načelne težave rednih sodišč na področju varstva pravic in svoboščin pa pomeni, da pravni sistem deluje in da ustavnemu sodišču ostajajo samo načelne odločitve na ustavni ravni (povzeto po Cerar et al., 2002, str. 389).

Napisano gotovo velja tudi za pravosodje v Sloveniji, katerega delovanje izkazuje kar nekaj sistemskih slabosti. Primerjalno gledano je ureditev, da lahko vsakdo terja popularno in ustavno ustavno presojo pravnih aktov posebnost. Praktično edina

omejitev je izkazovanje pravnega interesa, kar se je v praksi izkazalo za dvorezen meč: sicer je varstvo pravic res vsakomur dostopno, vendar pa je Ustavno sodišče zaradi množice bagatelnih zadev zasuto z delom. Popravek Zakona o ustavnem sodišču je to težavo nekoliko omilil, odpravil pa (še) ne.

7.6.3 Mednarodno varstvo človekovih pravic in svoboščin

Še en od pomembnih vidikov, ki pomenijo novost je mednarodno varstvo človekovih pravic. Za Slovenijo je najbolj pomembna Evropska konvencija o človekovih pravicah, na podlagi katere delujeta Evropsko sodišče za človekove pravice in Evropska komisija za človekove pravice, ki obravata pritožbe, ki se nanašajo na kršitve določila Konvencije (povzeto po Kocjančič et al., 1998, str. 134).

7.6.3.1 Svet Evrope in Evropsko sodišče za človekove pravice

Pomen Sveta Evrope³⁰ je ravno v vzpostavitvi mreže aktov in institucij, namenjenih varstvu človekovih pravic (povzeto po Ribičič, 2007, str. 18). Evropska konvencija o človekovih pravicah je izjemno pomemben prispevek k varstvu človekovih pravic, saj v vseh podpisnicah predstavlja zavezujoče notranje pravo (z razlikami pri načinu zagotavljanja te obveznosti ter položaju Konvencije glede na ustavo posamezne države članice) (povzeto po Ribičič, 2007, str. 110). Konvencija v preambuli potrjuje zavezanost podpisnic k spoštovanju človekovih pravic, v prvem delu taksativno navaja človekove pravice, v tretjem pa ureja delovanje in postopke pred Evropskim sodiščem za človekove pravice (glej Cerar et al., 2002, str 450).

Ko govorimo o povezavi med Evropsko konvencijo in Evropskim sodiščem je za dejansko varstvo človekovih pravic najpomembnejša obsežna sodna praksa Evropskega sodišča (glej Ribičič, 2007, str. 121).

Sodbe Evropskega sodišča za človekove pravice so izjemno pomemben korektiv domačega sodstva in obenem pomemben mehanizem pri zaščiti pravic in svoboščin. Ribičič pri tem ločuje dva vidika: prvi je denarna kazen, ki jo morajo države kršiteljice plačati tožniku kot »pravično zadoščenje« in je pogosto manj pomemben del. Druga, še bolj pomembna sestavina pa je moralni učinek sodb³¹, ki v javnosti pogosto močno odmevajo (povzeto po Ribičič, 2007, str. 122).

Predvidevamo, da se bo v prihodnosti pomen varstva človekovih pravic in svoboščin pred Evropskim sodiščem še povečal. Delovanje domačega pravosodnega sistema je namreč daleč od optimalnega- tako pri hitrosti reševanja zadev kot pri kakovosti sodb.

³⁰ Svet Evrope je organ, ki ni del institucij Evropske unije. Članstvo je vezano na ratifikacijo Konvencije o človekovih pravicah in svoboščinah ter zavezo, da bo pristopnica spoštovala sodbe Evropskega sodišča za človekove pravice (povzeto po Ribičič, 2007, str. 120).

³¹ Kot primer navajamo sodbo Lukenda vs. Republika Slovenija, kjer je sodišče ugotovilo kršitev načela sojenja v razumnem roku in dosodilo tožniku tudi odškodnino. Ministrstvo za pravosodje se je na to odzvalo z uvedbo projekta »Lukenda,« s ciljem skrajšanja sodnih zaostankov.

7.6.3.2 Varstvo človekovih pravic in Evropska unija

Pravni temelji Evropske unije so izjemno obsežni ter razpršeni. Ribičič ugotavlja, da je odgovor na vprašanje, kje je temeljna sprememba glede varstva človekovih pravic Ustava za Evropo (povzeto po Ribičič, 2007, str. 227) Le- ta sicer v taki obliki ne bo sprejeta, vendar pa povzema določilo Listine temeljnih pravic, ki raven varstva določa zelo visoko (nobena določba te listine se ne sme razlagati kot omejevanje ali zoževanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki jih priznavajo pravo Unije ali vse države članice, predvsem Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter ustave držav članic) (povzeto po Ribičič, 2007, str. 228).

Sprejem ustave se je sicer odmaknil v prihodnost, vendar pa lahko upravičeno pričakujemo, da raven zaščite temeljnih človekovih pravic in svoboščin ne bo slabša kot ureja Ustava za Evropo.

7.6.4 Varuh človekovih pravic

Novi mehanizem, ki zagotavlja varovanje človekovih pravic v postopkih, ki jih izvajajo državni organi je tudi varuh človekovih pravic³².

Ustavni temelj tega organa predstavlja 159. člen, ki predvideva ustanovitev urada varuha človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ustava opredeljuje namen urada da je namenjen varovanju človekovih pravic in svoboščin v razmerju do državnih organov, organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil se z zakonom določi varuh pravic državljanov (povzeto po URS, 1991, 159. člen). Zakon o Varuhu človekovih pravic je bil sprejet leta 1994.

V luči ločitve med vejami oblasti si zgolj kratko pogledjmo proceduro imenovanja. Varuha na predlog predsednika države z dvotretjinsko večino imenuje Državni zbor (povzeto po ZvarCP, 1994, 12. člen). Državni zbor je na potrditev predsednikovega kandidata vezan z rokom 45 dni.

Kandidiranje je urejeno po vzoru določb o ustavnem sodišču (povzeto po ZvarCP, 1994, 14. člen).

Celoten sistem izbora je pomemben zato, ker so pristojnosti varuha zgolj neformalne in je oseba varuha kot posameznik tisti, ki skrbi za učinkovitost izvajanja pooblastil, ki jih nalaga zakon. Temu so namenjeni tudi člani o nezdržljivosti opravljanja funkcije, ki zagotavlja neodvisnost in nepristranost varuha (povzeto po ZvarCP, 1994, 19. člen), imuniteto, ki varuha varuje pred kazenskim pregonom zaradi njegovega dela (povzeto po ZvarCP, 1994, 20. člen) ter razrešitev, ki zelo ozko določa podlago za

³² Zelo pogosto je tudi poimenovanje ombudsman. Izraz izvira iz švedskega jezika (zastopnik, predstavnik, zaupnik), kjer so prvega varuha uvedli z ustavo 1809 (povzeto po Rupnik et al, 1994, str. 93). Sam izraz je dejansko v slovenskem jeziku postal sinonim za nekoliko okorno poimenovanje, ki ga določa ustava v 159. členu (varuh človekovih pravic in temeljnih svoboščin).

razrešitev (lastna zahteva, obsodba za kaznivo dejanje s kaznijo odvzema prostosti ali trajne izgube delovne zmožnosti).

Naloge in pristojnosti varuha človekovih pravic opredeljuje zakon v prvem členu, kjer je dikcija enaka ustavni določbi o ustanovitvi tega organa. III poglavje nekoliko precizira pristojnosti, saj 24. člen določa, da varuh ne obravnava zadev, ki so v postopkih pravosodnih organov, 25. člen pa varuhu daje pravico, da posreduje svoje mnenje s stališča varovanja človekovih pravic vsakemu organu v zadevi, ki jih organ obravnava (povzeto po ZvarCP, 1994, 24. in 25. člen). Pomembna določila za delo predstavlja tudi 45. člen, ki daje varuhu pristojnost dajanja pobud Državnemu zboru in vladi za spremembo zakonodaje. Vsem državnim organom, zavodom in nosilcem javnih pooblastil posreduje predloge za izboljšanje poslovanja in ravnanja s strankami (povzeto po ZvarCP, 1994, 45. člen).

Varuh človekovih pravic nima formalnih pooblastil pri komuniciranju z državnimi organi, kljub temu pa so državni organi dolžni v okviru začetega postopka nuditi pojasnila in informacije. K temu državne organe zavezuje 34. člen, obliko pa določa 35. člen, ki daje varuhu pooblastilo za vpogled v informacije ter 36. člen z dikcijo, da se morajo vsi funkcionarji in uslužbenci organov odzvati varuhu na vabilo za sodelovanje. Varuh ima tudi pooblastilo za vstop v prostore državnih organov, organov lokalne samuprave ter nosilcev javnih pooblastil (povzeto po ZvarCP, 1994, 34., 35. in 36. členu).

Čeprav formalnih pooblastil za ukrepanje nima, pa urad varuha vendarle ni popolnoma brezzoba inštitucija. Poleg javnega pojavljanja varuha (ki v državah z ustrežno politično kulturo in občutljivostjo za področje varovanja človekovih pravic dobi ustrezen odmev v javnosti – žal v RS takega odziva pozivi varuha še ne doživijo) premore zakon tudi kazensko določbo, ki nalaga odgovorni osebi organa denarno kazen, če varuhu ne posreduje zahtevanih gradiv ali pa se ne odzove na varuhovo vabilo na razgovor (povzeto po ZvarCP, 1994, 56. člen).

8 KRŠITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN 1945-1990

Podrobno obravnavanje bi preseгло namen diplomskega dela, pa vendar je pregled kršitev človekih pravic in svoboščin pomemben prispevek k osvetlitvi razkoraka med ustavno ureditvijo imenovanega področja in dejanskim stanjem. Znanstveno kritično je kršitve obdelal dr. Lovro Šturm v delu *Omejitev oblasti*. Šturm loči dva obdobja (na kar smo opozorili tudi v diplomskem delu). Prvo obdobje brutalne represije (1945-1958), je pomenilo grobo teptanje človekovih pravic. Partija je uporabljala represijo za osvojitve oblasti in njeno utrditev (povzeto po Šturm, 2008, str. 252). Za to obdobje³³ so značilne grobe kršitve človekovih pravic in svoboščin, velikokrat s fizičnim nasiljem (povzeto po Šturm, 1999, str. 252).

Drugo obdobje (1958-1990) označuje cilj partije, da bi trajno ohranjala svojo oblast in z njo pridobljene privilegije. Neposredno fizično nasilje, ki bi vzbujalo strahospoštovanje, za oblast ni bilo več neizogibno potrebno, zato ni bilo več pravilo, ampak izjema. (povzeto po Šturm, 1999, str. 253).

Šturm glavne očitke strni v naslednje točke, ki jih navajamo zgoščeno s ciljem potrditve teze, da je država v letih 1945-1990 zagrešila resne kršitve človekovih pravic.

- **Odnos do načela delitve oblasti:** pomankljivosti socialističnega razumevanja tega temeljnega načela smo omenili že v uvodnih poglavjih. Zaradi potrebe po popolnem nadzoru se je politična moč osredotočila v vladi, ki je bila »personalno zlita z vrhom komunistične partije« (Šturm, 2008, str. 4). Na to dejstvo smo že opozorili; z malenkostnimi korekcijami je načelo enotnosti oblasti ostalo vodilno organizacijo načelo vse do leta 1990. Vztrajanje na tem načelu je razumljivo, saj nobena monopolna partija ni pripravljena na delitev oblasti, kajti to bi pomenilo odrekanja dela oblastnih mehanizmov.
- **Ustrahovanje ljudi s pomočjo tajnih služb in sistemov ovaduhov** je po vojni omogočil oblasti, da je prevzela družbene vzvode v svoje roke. Delovanje tajnih služb (OZNA, UDV, SDV) je v marsičem neraziskano, po poznanem pa lahko trdimo, da je delovanje teh služb zasnovano na kršitvah ustave, zakonodaje in elementarnih načel človekovih pravic.
- **Kratenje verske svobode** je razumljivo, če upoštevamo, da je povojna oblast Cerkev razumela kot »hrbtenico opozicije« (Šturm, 1999, str. 263). Pri tem se je posluževala različnih ukrepov s ciljem, da bi Cerkev oblast politično legitimirala (povzeto po Šturm, 1999, str. 264). Oblast je proti predstavnikom Cerkve začela kampanijo v medijih, ki so jim sledili tudi odmevni procesi. Poleg tega so iz šol odstranili verujoče profesorje. Poučna je trditev, ki jo Šturm povzema po Testenu, da »čeprav je bila ustavno zagotovljena svoboda

³³ Vendar pa Šturm pravi, da so tudi v tistem obdobju oblasti začele najbolj brutalne oblike preganjanja zaradi mednarodnega pritiska zamenjevati z upravnimi ukrepi, kot sta npr. »napotitev na družbeno koristno delo« in »začasno določitev prebivališča« (povzeto po Šturm, 1999, str. 252).

veroizpovedi, vera in cerkev nista imeli pravice do nastopa v javnosti tudi po letu 1970 (povzeto po Šturm, 1999, str. 266)

- **Podrejanje sodstva** je potekalo na nekaj različnih načinov. Takoj po prevzemu oblasti je prišlo čistke politično neprimernih sodnikov. (povzeto po Šturm, 1999, str. 266) Med podobno dvomljive poteze spadajo tudi direktive sodnikom ter drugi sistematski naporji za podreditve sodstva (povzeto po Šturm, 2008, str. 267). Eden od tovrstnih ukrepov je bila uvedba sodnikov laikov (celo brez kakršnekoli izobrazbe), ki so delovali izrazito v nasprotju z duhom ustave, saj so nepravilno uporabljali predpise in izrekli kazni, ki jih zakon ni poznal (povzeto po Šturm, 1999, str. 271). Šturm obsežno dokumentira tudi navodila, ki jih je sodstvo dobivalo s strani partije ter politične policije.
- **Podrejanje univerze in SAZU.** Šturm uvršča med hude kršitve človekovih pravic odpravo avtonomije univerze, odpuščanje in predčasno upokojevanje profesorjev ter izključitev Teološke fakultete iz Univerze v Ljubljani. Različne čistke med univerzitetnimi profesorji so segale tja do 70-ih let, podobnega tretjama je bil deležen tudi SAZU (povzeto po Šturm, 1999, str. 276). To je dokaz za našo tezo, da je totalitarnega režima vedno strah kritičnega mišljenja razumnikov, ki si ga žele podrediti in po možnosti instrumentalizirati.
- **Onemogočanje svobode političnega združevanja, zatiranje opozicije ter onemogočanje svobode izražanja.** Šturm zapiše, da je onemogočanje in zatrtje opozicije ni samo v neskladu s tedanjo ustavo³⁴, ampak je bilo tudi izrecno protizakonito in pomeni trajno hudo kršitev človekovih pravic in svoboščin (povzeto po Šturm, 1999, str. 279). Na ta način je vladajoča partija ohranila monopol nad vsemi vzvodi odločanja v družbi.
- **Koncept družbenopolitične primernosti**, s katerim je partija zagotavljala lojalnost in obvladovanje odgovornejših funkcij v državi (povzeto po Šturm, 1999, str. 283). Šturm nadalje povzema odločbo ustavnega sodišča, ki presoja, da je bil inštitut družbenopolitične primernosti v prejšnjem totalitarnem režimu ključen in nepogrešljiv instrument represije za ohranjanje oblasti monopolne partije, saj so pri postopkih odločanja o dostopnosti do delovnih mest in javnih položajev kandidati morali izkazovati usposobljenost glede na družbenopolitične kriterije (povzeto po Šturm, 1999, str. 284). To je groba kršitev členov ustav, ki določajo enako dostopnost vseh javnih funkcij.

Na koncu se bomo zgolj dotaknili Zakona o popravi krivic (ZPKRri), saj se v veliki dotika problematike diplomskega dela in potrjuje prej zapisane ugotovitve. Državni zbor je v letu 1996 namreč sprejel zakon, s katerim ureja vprašanje odškodnin osebam, ki so bile žrtve človekovih pravic v obdobju med 15.5.1945 in 2.7.1990, kar določa 2. člen tega zakona (povzeto po ZPKri, 1996, 2. člen).

Državni zbor je pripoznal kršitve človekovih pravic in se je zavedal potrebe, da žrtvam in potomcem žrtev kršitev človekovih pravic in svoboščin ponudi možnost rehabilitacije in materialne satisfakcije. V tem pogledu je poleg Zakona o popravi krivic potrebno omeniti tudi Zakon o denacionalizaciji.

³⁴ Delovanje političnih strank je bilo najprej dogovorjeno v dogovoru Tito – Šubašić, pa tudi zvezni zakon iz leta 1945 je formalno pravno dovoljeval ustanavljanje in delovanje političnih strank (povzeto po Šturm, 1999, str. 279). V praksi pa je delovanje političnih organizacij zunaj KPJ in kasneje ZKJ seveda nemogoče.

Zakon o popravi krivic ureja pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom in svojcem po vojni pobitih (povzeto po ZPKri, 1996, 1. člen). Zakon v drugem členu določi, kdo lahko uživa status bivšega političnega zapornika, določa, kdo so po vojni pobite osebe ter določa, da zakon velja tudi za osebe, ki so bile obsojene pred sodišči drugih republik Jugoslavije (povzeto po ZPKri, 1996, 2. člen).

Za naš prikaz je izjemnega pomena zelo obsežni tretji člen, ki taksativno našteva določbe kazenske zakonodaje, po katerih so bili obsojeni politični zaporniki in ki predstavlja osnovo za uveljavljanje odškodnine (povzeto po ZPKri, 1996, 3. člen).

9 ZAKLJUČEK

Področje človekovih pravic je hvaležno področje za politično motivirane razprave, saj nudi obilo ideološkega streliva. Vsekakor je na pravni in zgodovinski stroki odgovornost, da primerno ovrednoti pretekla dogajanja. Politika mora skozi politični konsenz o temeljnih vrednotah skrbeti za to, da tovrstne kršitve ne bodo možne, uprava pa mora tovrstne usmeritve upoštevati in jih strokovno neoporečno izvajati v praksi.

Diplomsko delo po našem mnenju opozarja na dve pomembni dejstvi, ki sta močno vplivali na razvoj človekovih pravic na področju današnje republike Slovenije.

Prvo dejstvo opozarja, da brez dvoma tudi v obdobju 1945-1988 lahko identificiramo pozitivne premike v korist varstva človekovih pravic, ne glede na splošno nedemokratsko naravo političnega sistema, o kateri ni niti najmanjšega dvoma in na katero smo tudi opozorili. Na premike v korist varstva človekovih pravic kažejo spremembe pri katalogu človekovih pravic in spremembe pri mehanizmih njihovega varovanja. Vplivi niso nezanemarljivi, ustavi iz leta 1963 in 1974 podrobno urejata procesna jamstva v kazenskem postopku, vendar pa z gotovostjo lahko trdimo, da je prihajajo do hudih procesnih kršitev pravic osumljenцев in obsojencev. Vendar pa po drugi strani lahko opazimo izjemno podobnost med ureditvijo iz leta 1974 in po ustavi iz 1991, kar pomeni, da je na načelni ravni bila ureditev ustrezna. Glede na to, da teorija trdi, da je to področje urejeno mogoče celo preveč podrobno, bi ustavodajalcu mogoče lahko celo očitali, da je področje prevzel celo preveč temeljito.

Drugo dejstvo, ki očitno izhaja pa je, da je sprejem ustave iz leta 1991 pomenil orjaški prelom s staro ustavno in zakonsko prakso v korist učinkovitega varovanja človekovih pravic. Prelom je večplasten: po eni strani uvede pravice, ki so popolna novost.

Žal v diplomskem delu ni bilo odmerjenega dovolj prostora, da bi opozorili na razkorak med zajamčenimi pravicami in dejanskim spoštovanjem ustavno jamčenih pravic. Predvsem področje političnih in ekonomskih pravic bi terjalo bistveno bolj poglobljeno osvetlitev, s katero bi bistveno bolj opozorili na naravo političnega sistema.

Ustave iz let 1947, 1963 in 1974 vsebujejo določilo, da je izvajanje določil s področja človekovih pravic in svoboščin dopustno zgolj, če se izvajajo tako, da ne rušijo ustavne ureditve. To določilo je problematično z več vidikov:

- Tovrstna določila so močno omejevala ne samo kritično komunikacijo v družbi na splošno, pač pa tudi komunikacijo in kritiko znotraj monopolne partije. Večkrat se je namreč zgodilo, da so kritiko znotraj vladajoče partije izkoristili za obračun s posamezno frakcijo.
- Druga, in mogoče celo še bolj škodljiva posledica za družbeni razvoj je sledila skozi kolizijo določil, ki določajo svobodo umetniškega in znanstvenega dela ter prej omenjenim določilom. Eden od pomembnih nosilcev družbenega

razvoja sta tudi znanost in umetnost ter omejevanje ter nadzor nad tovrstnim ustvarjanjem močno okrni iskanje odgovorov na družbene izzive, ki jih lahko ponudijo ekonomisti, politologi, pravniki, umetniki in drugi strokovnjaki. V socialističnih družbenih ureditvah so odgovore na razvojna vprašanja namesto strokovnjakov nudili ideologi, ki so podlago za tako ravnanje imeli tudi v ustavi.

- Tretjič, v vseh ustavnih ureditvah pred letom 1991 je mogoče opaziti orjaško neskladje med zapisanim in dejanskim stanjem.

Povedano potrjuje v začetku zapisano tezo, da so v ustavi zapisane pravice brez ustreznega, pravočasnega in učinkovitega varstva zgolj mrtva črka na papirju. Dokaz za to so ustavne ureditve, ki so teoretično posamična področja urejali več kot zgledno, praksa pa je bila radikalno drugačna od zapisanega.

Za pravilno vrednotenje obdobja med 1945 in 1991 je pomembno, da razumemo tudi politični in ekonomski kontekst, v katerem so bile ustave sprejete. Seveda ne za to, da bi opravičevali določene rešitve, pač pa s ciljem razumevanja le teh. Le razumevanje okoliščin nas namreč lahko privede k razumevanju posebnosti posameznih ustavnih ureditev, njihovemu vrednotenju in konec koncu tudi zgodovinski sodbi.

Tovrstnih posebnosti je bilo kar nekaj, še posebej, če razvoj tega področja primerjamo z drugimi državami socialističnega bloka. Jugoslavija je od spora z Informbirojem naprej želela iskati individualno pot in Slovenija je to odločitev delila, v dobrem in slabem.

Resnici na ljubo je ustavna ureditev pred letom 1991 daleč od demokratične ureditve, ki bi omogočala varstvo človekovih pravic in svoboščin na način, ki je bil običajen v zahodnem svetu. Vendar pa po drugi strani predstavlja zanimiv poizkus drugačnega urejanja ekonomskih in družbenih odnosov, kar se odrazi tudi na raziskovanem področju.

Ustava iz leta 1991 je moderna ustava v najboljšem pomenu besede. Po eni strani so pravice določene skladno s klasičnim katalogom pravic, druga značilnost pa je, da so določene tudi nekatere pravice, katerih pomen ob pisanju ustave še ni bil popolnoma razviden, so pa pomembne zaradi razvoja moderne tehnologije. Največja razlika po letu 1991 je pa je gotovo je njihova dezideologizacija. Dezideologizacijo postavljamo kot najpomembnejšo spremembo, kajti ureditev, ki jo prežema ideologija redko zadovoljivo ščiti temeljne pravice in svoboščine.

Samoupravljanje kot politična usmeritev je bila jugoslovanska iznajdba, ki je prevladovala od leta 1953 naprej. Razvojno lahko ločimo vsaj dve fazi (ustavni zakon in ustava iz leta 1963 govorita o delavskem samoupravljanju, ki se nanaša zgolj na ekonomijo, medtem ko ustava iz leta 1974 govori o samoupravljanju, ki pomeni spremembo ekonomsko političnega sistema).

Večkrat smo že zapisali, da je varovanje človekovih pravic dinamično področje, s katerega stanjem nikoli ne moremo biti v popolnosti zadovoljni. V prihodnosti bo področje človekovih pravic – še posebej z razvojem znanosti (predvsem

biotehnologije in medicine) – brez dvoma vroče polemike (zadnje debate o zarodnih celicah v mnogočem posegajo na področje etike, filozofije in prava) in verjetno se tudi ustavna znanost ter pravo človekovih pravic temu ne bo moglo izogniti.

Politična ekspeditivnost na račun temeljnih človekovih pravic in svoboščin je bila in bo ena od glavnih vprašanj, na katerih se bo lomilo vprašanje demokratičnosti posamezne države. V zadnjem času je precej perečih mednarodnih tem, od izigravanje ustavnih določil (»outsourcing« mučenja, ki ga v imenu držav, ki poznajo absolutno prepoved tovrstnega ravnanja izvajajo pripadniki tajnih služb na ozemljih tretjih držav), prek semantičnih vratolomnosti (zasliševanje s potapljanjem ni mučenje, pač pa »odločno« zasliševanje). To ima negativen vpliv na ugled zahodnega sveta, ki je bil (in v marsičem še vedno je) garant varstva človekovih pravic in svoboščin.

LITERATURA

- CERAR, Miro. JAMNIKAR, Jon. SMRKOLJ, Maja. Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Društvo Amnesty International Slovenije, Ljubljana, 2002.
- DEBELAK, Slavko. RAKOČEVIČ, Slobodan. Upravnopravne notranje zadeve. Fakulteta za upravo, 2006.
- GRAD, Franc. KAUČIČ, Igor. RIBIČIČ, Ciril. KRISTAN, Ivan. Državna ureditev Slovenije. ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1999.
- KARDELJ, Edvard. Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. ČZDO Komunist, Ljubljana, 1980.
- KAUČIČ, Igor. GRAD, Franc. Ustavna ureditev Slovenije, Gospodarski vestnik, Ljubljana 2003.
- KOCJANČIČ, Rudi. RIBIČIČ, Ciril. GRAD, Franc. KAUČIČ, Igor. Ustavno pravo Slovenije. Visoka upravna šola, Ljubljana, 1998.
- KUŠEJ, Gorazd. PAVIČNIK Marijan. Perenič, ANTON. Uvod v pravoznanstvo. ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1996.
- MAVČIČ, Arne. Primerjalno ustavno pravo. Pasadena, Ljubljana, 2002.
- PAVČNIK, Marijan. POLAJNAR-PAVČNIK, Ada. WEDAM-LUKIČ, Dragica. Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997.
- PAVIČNIK, Marijan. CERAR, Miro. NOVAK, Aleš. Uvod v pravoznanstvo. Založba Uradni list, Ljubljana, 2006.
- PRUNČ, Janko. Slovenski narodni programi. Društvo 2000, Ljubljana, 1987.
- RIBIČIČ, Ciril. Evropsko pravo človekovih pravic. Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2007.
- RUPNIK, Janko. CIJAN Rafael. GRAFENAUER, Božo. Ustavno pravo Republike Slovenije. Univerza v Mariboru, Maribor, 1994.
- STROBL, Majda. KRISTAN, Ivan. RIBIČIČ, Ciril. Igličar, Albin. Bistveno našega samoupravnega sistema. Dopisna delavska univerza, Ljubljana, 1974.
- STROBL, Majda. KRISTAN, Ivan. RIBIČIČ, Ciril. Ustavno pravo SFR Jugoslavije. Pravna fakulteta Univerze Edvard Kardelj, Ljubljana, 1981.
- ŠNUDERL, Makso. Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Uradni list LRS, Ljubljana, 1949.
- ŠNUDERL, Makso. Zgodovina ljudske oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1950.
- ŠTURM, Lovro (urednik). Omejitev oblasti. Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, Ljubljana, 2002.
- ŠTURM, Lovro. Komentar Ustave Republike Slovenije. Nova Revija, Ljubljana, 1999.

VIRI

1936 Constitution of the USSR. URL=<http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html>

Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije. Uradni list FLRJ, št. 10/II, 1946

Ustava Ljudske republike Slovenije. Uradni list LRS, št. 4.A, 1947

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Časopisno podjetje Delo, 1963

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Časopisni zavod Uradni list, 1974

Ustava Socialistične republike Slovenije. Dopisna delavska univerza, Ljubljana 1974

Ustava Ljudske republike Slovenije. Uradni list LRS, št. 4A

Ustava Socialistične republike Slovenije. Časopisno podjetje Delo, 1963

Ustava republike Slovenije. Uradni list RS, št. 33/91, 42/97, 66/2000 in 24/03

Zakon o varuhu človekovih pravic. Ur.l. RS, št. 71/1993 in 15/1994

Zakon o popravi krivic. Ur.l. RS, 70/2005

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). Ur.l. RS, št 33/2007

Odlok o ustanovitvi Urada za manjšinjska vprašanja. URL=http://www.uvn.gov.si/fileadmin/uvn.gov.si/pageuploads/pdf_datoteke/0dllok_o_ustanovitvi_urada_za_manj_injska_vpra_anja.pdf

Deklaracija o pravicah človeka in državljana. URL= www.zofijini.net/Deklaracija.doc

IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA

Študent Klemen Gabršček izjavljam, da sem avtor diplomskega dela z naslovom Primerjalni prikaz pravne ureditve človekovih pravic po republiških ustavah (1947, 1963, 1974) in po ustavi Republike Slovenije, ki sem ga napisal pod mentorstvom izr. prof. dr. Rudija Kocjančiča.

S to izjavo tudi dovoljujem objavo diplomskega dela na internetu.

Diplomsko delo je lektorirala Tereza Markelj, profesor slovenskega jezika.

Kranj, 2.11.2008

Klemen Gabršček